

ΕΡΗ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

«ΕΙΣ ΓΛΩΣΣΑΝ ΑΝΘΗΡΑΝ ΚΑΙ ΑΠΕΡΙΤΤΟΝ»

Ο Α. ΤΡΑΥΛΑΝΤΩΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Στόχος αυτής της εργασίας είναι να συμβάλει, με τη βοήθεια μιας μικρής σειράς επιστολών, στην αποτύπωση και εξέταση ορισμένων όψεων του πολύκροτου γλωσσικού ζητήματος, όπως αυτό επηρεάζει τη λογοτεχνία μας τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα.

Ας δούμε πρώτα ποιοι ήταν οι αλληλογράφοι. Αποστολέας των γραμμάτων ήταν ο σχεδόν ξεχασμένος σήμερα λογοτέχνης Αντώνης Τραυλαντώνης (1867-1943), από το Μεσολόγγι¹. Είναι αξιοσημείωτο ότι η ιδιαίτερη πατρίδα του εκείνη την εποχή έδωσε στα γράμματά μας μερικούς πολύ σημαντικούς εκπροσώπους. Ο Τραυλαντώνης ήταν οκτώ χρόνια νεώτερος από τον Κ. Παλαμά και τον Γ. Δροσίνη και δύο χρόνια μεγαλύτερος από τον Μ. Μαλακάση, ενώ στο γυμνάσιο ήταν συμμαθητής με τον αγρινιώτη Κ. Χατζόπουλο². Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας και πέρασε από όλα τα στάδια της εκπαιδευτικής ιεραρχίας, καθηγητής για πολλά χρόνια στην επαρχία, κατόπιν μέλος του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου για τη Δημοτική Εκπαίδευση (1911-1914) και από το 1914 ως το 1925 μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και Πρόεδρος του για ένα διάστημα³. Μετά το 1925 αποσύρθηκε από την ενεργό εκπαιδευτική δράση για να αφοσιωθεί στο γράψιμο, και εξησε με μεγάλη λιτότητα στου Ζωγράφου, πε-

1. Για τη ζωή και το έργο του Τραυλαντώνη βλ. Έρη Σταυροπούλου, «Αντώνης Τραυλαντώνης», Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Τόμος Η', 1880-1900. Εκδόσεις Σοκόλη, Αθήνα 1997, σ. 402-424 (παρουσίαση) και 426-457 (ανθολόγηση του έργου του).

2. Βλ. Κ. Σ. Κώνστας "Χρονικά της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας. Τα μαθητικά χρόνια του Τραυλαντώνη". *Νέα Εστία*, τόμ. 83, τεύχ. 976, 1.3.1968, σ. 344-346. Ας σημειωθεί ότι το οικογενειακό του επώνυμο ήταν Χρυσικόπουλος.

3. Αναλυτική χρονολογική καταγραφή των μετακινήσεών του ως εκπαιδευτικού, της στρατιωτικής του θητείας και της υπηρεσίας του στο στρατό στη διάρκεια των διαφόρων πολέμων δίνει ο Θ. Ξύδης, «Χειρόγραφα και δημοσιεύματα του Αντώνη Τραυλαντώνη», *Νέα Εστία*, τόμ. 34, τεύχ. 388, 1.8.1943, Αφιέρωμα στον Α. Τραυλαντώνη, σ. 1005.

οιοχή αραιοκατοικημένη και εξοχική, που τότε ακόμη μπορούσε να του θυμίζει την ιδιαίτερη πατρίδα του⁴. Το 1931 τιμήθηκε από την Ακαδημία Αθηνών με το έπαθλο Βικέλα. Κατά μια παράδοξη σύμπτωση ο θάνατος πήρε μαζί τους παλιούς συμπατριώτες. Ο Τραυλαντώνης πέθανε στον "Ευαγγελισμό" στις 17 Ιανουαρίου 1943, δέκα μόλις μέρες πριν από τον φίλο του Μιλτιάδη Μαλακάση και σαράντα μέρες πριν από τον Παλαμά.

Το πρώτο του λογοτεχνικό κείμενο, που προκάλεσε εντύπωση, ήταν το εκτενές αφήγημα «Διετής θητεία», δημοσιευμένο το 1892 στην εφημερίδα *To Αστυν*⁵. Στο εισαγωγικό σημείωμα της εφημερίδας προβαλλόταν τόσο η «αλήθεια» των γραφομένων όσο και η απλή τους γλώσσα: «Αἱ στρατιωτικαὶ ἀναμνήσεις διετοῦς θητείας, τῶν ὅποιων τὴν δημοσίευσιν ἀρχίζουμεν ἀπὸ σήμερον εἶνε λίαν ἐπίκαιαρον ἀνάγνωσμα, διότι συμπίπτει ἡ δημοσίευσις αὐτῶν ἀκριβῶς μὲ τὰς ἡμέρας τῆς προσελεύσεως τῶν ακληρωτῶν τοῦ Ὀκτωβρίου. Γραφεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἐκ Μεσολογγίου νεαροῦ διδάκτορος τῆς φιλολογίας κ. Ἀντ. Τραυλαντώνη εἰς γλώσσαν ἀνθηρὰν καὶ ἀπέριττον, εἰλημψέναι δ' ἐκ τοῦ φυσικοῦ χωρὶς ὑπερβολὰς καὶ φαντασιώδη γεγονότα, εἶνε εἰς ἄκρον ἐνδιαφέρονται, ποικιλώταται δ' εἰς τὴν ἀνέλξιν σκηνῶν καὶ ἐπεισοδίων»⁶.

Ενδύτερα γνωστός, όμως, έγινε το 1895, όταν δημοσιεύτηκε στην ίδια εφημερίδα η νουβέλα του «Η εξαδέλφη», με θέμα τον έρωτα ενός νεαρού Μεσολογγίτη ψαρά για την πρώτη ξαδέλφη του⁷. Το ερωτικό πάθος του εφήβου μέσα στη φύση, η συγκινητική αφήγηση από τον ίδιο της "αιψιοεικτικής" αγάπης του, ο φόβος της μεγάλης αμαρτίας και της τιμωρίας του Θεού σ' αυτήν αλλά και στη μεταθανάτια ζωή, η ζήλεια και ο πόνος, η τελική καταστροφή της ζωής του πρωταγωνιστικού ζευγαριού, περιγράφονταν από τον συγγραφέα με ξωρότητα, με γνώση του τόπου και των ηθών και με ικανοποιητική απόδοση της ψυχολογίας των προσώπων. Ιδιαίτερα επιτυχημένη ήταν η παρουσίαση της ζωής στη μεσολογγίτικη λιμνοθάλασσα, προσφορά αγάπης του συγγραφέα στον τόπο του αντίστοιχη με τις ποιητικές εικόνες του Παλαμά και του Μαλακάση. Την προσοχή του κοινού κίνησε τόσο το τολμηρό για την εποχή θέμα όσο και η ανωνυμία του δημιουργούν, που υπέγραφε με το ψευδώνυμο Κλεάνθης⁸.

Κατόπιν συνεργάστηκε με πολλά περιοδικά και εφημερίδες, δημοσιεύο-

4. Το σπίτι του βρισκόταν στην οδό Αθηνογένους 29, που μετά το θάνατό του μετονομάστηκε σα οδό Τραυλαντώνη.

5. Α. Τραυλαντώνης, «Διετής θητεία. Αναμνήσεις εφεδρού αξιωματικού», *To Αστυν*, 3-4.10.1892 μέχρι 22-23.10.1892.

6. *To Αστυν*, 3-4.10.1892. Βλ. και το σχόλιο της εφ. στις 5-6.10.1892, για την καλή εντύπωση που προκάλεσε το έργο στους αναγνώστες.

7. Κλεάνθης, «Ἐπιφυλλές του "Ἀστεως". Η εξαδέλφη», *To Αστυν*, 26.9.1895 μέχρι 8.10.1895 σε δώδεκα συνέχειες.

8. Στην καθιέρωση του Τραυλαντώνη συνέβαλε και ένα επαινετικό σχόλιο του Εμπ. Ροΐδη γι' αυτό «το πρώτο ελληνικό διήγημα που διάβασε ως το τέλος» (βλ. «Κριτική Ανθολογία», *Nέα Εστία*, τόμ. 34, τεύχ. 388, σ.π., σ. 1023).

ντας, εκτός από πρωτότυπα λογοτεχνικά έργα, και αρκετά άρθρα και μελετήματα με εκπαιδευτικό ή λαογραφικό θέμα, βιβλιοκριτισές και χρονογραφήματα.

Αποδέκτης των γραμμάτων του Τραυλαντώνη ήταν ο Γιάννης Κασιμάτης για τον οποίο ελάχιστα βιογραφικά στοιχεία μάς είναι γνωστά. Όλα προέρχονται από τα αλεξανδρινά έντυπα στη δημιουργία των οπίων συνέβαλε ή με τα οποία συνεργάστηκε. Υπήρξε μέλος και γραμματέας του συλλόγου και της συντακτικής επιτροπής του αλεξανδρινού περιοδικού *Νέα Ζωή* (1904-1927) και λίγα χρόνια αργότερα γραμματέας του περιοδικού *Γράμματα* (1911-1919 και «νέα περίοδος» 1920-1921)⁹. Από τα τέλη του 1911 μέχρι το 1915 βρισκόταν στην Ελλάδα. Τη χρονιά αυτή επέστρεψε στην Αλεξάνδρεια, όπου ίδρυσε την καθημερινή εφημερίδα *Τα Νέα* (1915-1924)¹⁰.

Ο λόγος της επικοινωνίας των δύο λογίων σχετίζεται με την προσπάθεια του Κασιμάτη να συγκεντρώσει ύλη για τα *Γράμματα*, ένα καινούριο τότε «μαχητικό νεανικό έντυπο που ξεκινά τη διαδρομή του στις αρχές του 1911, διαφοροποιείται από τα ως τότε καθιερωμένα, φιλοδοξεί να εκφράσει τον μείζονα ελληνισμό, να προβάλει την περιφέρεια ως ισχυρό πνευματικό κέντρο και να παρέμβει γρήγορα στο σύγχρονό του γίγνεσθαι»¹¹. Πράγματι το περιοδικό έπαιξε σημαντικό ρόλο, όχι μόνο με τη λογοτεχνική του ύλη ή τα κριτικά άρθρα και μελετήματα, αλλά και με μία σειρά αυτοτελών εκδόσεων, πρωτότυπων ή μεταφρασμένων, λογοτεχνικών, φιλοσοφικών κριτικών και κοινωνιολογικών έργων, που φανερώνουν ένα πολύ ευρύτερο από τις καλλιτεχνικές ανησυχίες προβληματισμού¹².

9. Φιλολογικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το περιοδικό ως το 1919 στη νέα περίοδο αλλάζει στόχους ακολουθώντας την αυτονόμηση της οικουμενικής ομάδας του Εκπαιδευτικού Ομίλου Αιγύπτου με νέο αρχισυντάκτη τον Μιχάλη Περίδη. Εκτός από την έρευνά μου στα τεύχη των *Γραμμάτων* στοιχεία για το περιοδικό αυτό αντλώ και από την ανέκδοτη διδακτορική διατριβή της Μαρίας Ρώτα, *To περιοδικό Γράμματα της Αλεξάνδρειας (1911-1919)*. Τόμ. Α'-Β'. Αθήνα 1994 (Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών). Περιοδισμένη χρήση μέρους του υλικού από το αρχείο Πάργα, που δημοσιεύεται εδώ, έχει γίνει στη διατριβή αυτή.

10. Βλ. Ρώτα, *To περιοδικό...*, τόμ. Α', δ.π., σ. 51-52.

11. Βλ. Μαρία Ρώτα, «Ο Λορεντίζος Μαβίλης και τα *Γράμματα* της Αλεξάνδρειας», *Πόρφυρας*, τεύχ. 91, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1999, Αφιέρωμα στον Λορεντίζο Μαβίλη, σ. 77.

12. Βλ. Μαρία Ρώτα, «Η αλεξανδρινή ώθηση στον περιοδικό Τύπο του Μεσοπολέμου», *Ο περιοδικός Τύπος στον Μεσοπόλεμο*. Επιστημονικό συμπόσιο (26 και 27 Μαρτίου 1999). Εταιρεία Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα 2001, σ. 256. Οι εκδόσεις των *Γραμμάτων* ως το 1915 ήταν: 1911: Vernon Lee, *H Αριάδνη στη Μάντουα*, μετάφραση Σ. Πάργας.— 1912: Αντώνης Τραυλαντώνης, *H Εξαδέλφη*.— 1913: M. Τριανταφυλλίδης, *Τα Ευαγγέλια και ο Απτικισμός*; Bürgel, *Ελεωνόρα*, μετάφραση Π. Γνευτός.— 1914: Αύρα Θέρου, *Μουσικές μελέτες*; Γ. Παπανδρέου, *Ελληνικόν μέλλον*; Νάλας και *Νταμαγιάντη* μετάφραση Λ. Μαβίλης και Κ. Θεοτόκης Ίδας, *Ελληνικός πολιτισμός*; Θ. Νικολούδης, *Δειλινές κουβέντες Γρηγ. Παπαμιχαήλ*, *Ελληνικά προβλήματα*.— 1915: Λορεντίσος Μαβίλης, *Τα έργα του Πέτρος Μάγγης*. Από τα τραγούδια της Σέμης Δημ. Βουτυράς, *Ο Λαγκάς κι άλλα διηγήματα*; Αύρα Θέρου, *Μουσικές ομιλίες*; Μιχ. Περίδης, *Αλεξαντρινή λογοτεχνία*; Κ. Π. Καβάφης, *Χρήστος Χρηστούλακης*, *Κράτος* και φυλή. Ο εκδοτικός οίκος *Γράμματα* συνέχισε τη δραστηριότητά του για πολλά χρόνια

Από το προγραμματικό άρθρο των Γραμμάτων γίνεται φανερό ότι η αρχική εκδοτική του ομάδα (Δ. Ζαχαριάδης, Χρ. Ζερβός, Γ. Γ. Κασιμάτης, Στ. Πάργας και Β. Κ. Πασχαλίδης) προσπάθησε να αποστασιοποιηθεί από τις συνηθισμένες προγραμματικές δηλώσεις άλλων σύγχρονων εντύπων: «Άν είχαμε σκοπὸν ἀκολουθήσουμε καμμὶα φιλολογικὴ σχολὴ, οὔτε ὁ δυσκολολόγιστος κλασικισμός, οὔτε ὁ ἔξεμάλλιαρος φυτουρισμός, οὔτε ὁ συμβολισμὸς ὁ στρυφνός, οὔτε ὁ ρωμαντισμὸς ὁ πολύχρωμος, οὔτε ὁ φωτογραφικὸς ζεαλισμὸς θὰ μᾶς σκλάβωναν. Τὸ νόημα, ἡ εἰκόνα, τὸ αἴσθημα, δταν χυθοῦν στὴ μήτρα ὥρισμένης σχολῆς, παίρνονταν τὴν ἀποκρουστικὴν μορφὴν βιομηχανικοῦ προϊόντος, συγγενεύονταν ἀμεσα μὲ τὴν κοινοτιτία, τὴν ἐνσάρκωσην αὐτὴ τοῦ Ἀσχημονίου».

Αλλὰ καὶ ἂν είχαμε σκοπὸν νὰ δημιουργήσουμε σχολὴ, γιὰ μοναδικὸ περιορισμό, γιὰ μοναδικὸ κοινὸ μέτρο της, θὰ θέλαμε τὴν συγκίνησην».

Κυρίως εκδήλωναν τὴν φιλελεύθεροη στάση τους απέναντι στο ζήτημα της γλώσσας, θέμα που συνέδεαν με την Αισθητική και την προσωπικότητα κάθε καλλιτέχνη και όχι με συλλογικές αποφάσεις και τάσεις: «"Υφος, ἔκφραση, γλώσσα, παρακολούθουν ὑποχρεωτικὰ τὴν ποιότητα τῆς σκέψης. Καὶ ἔτοι ἔξηγιέται γιὰ μᾶς ἡ ἀνάγκη νὰ βρίσκεται ἀκόμα ἡ γλώσσα μας σὲ ἀναρχικὴ ἀταξία. Τόσοι καὶ τόσοι παράγοντες ἔχουν πραγματικὴ ἐπίδραση στὴ σύγχρονη ρωμεῖκη ψυχή, ποὺ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι καὶ θὰ μείνει γιὰ πολὺν καιρὸ ἀκόμα ζήτημα ὑποκειμενικῆς αἰσθητικῆς»¹³. Ανάλογη ανοχή για τη γλώσσα διαφαίνεται την ίδια εποχή και σε άλλα γνωστά περιοδικά, δημιουργώντας έτσι ζεύμα άμεσης αντίθεσης με το μαχητικό δημοτικιστικό ἐντυπο της Αθήνας, τον Νομό.

Σε επικοινωνία με τον Τραυλαντώνη έφερε τον Κασιμάτη ο ποιητής Ιωάννης Γρυπάρης, που του έγραψε από το Αίγιο, όπου εργαζόταν ως καθηγητής στο εκεί γυμνάσιο με προϊστάμενο τον Τραυλαντώνη: «Ἐκεῖνο πού μπορῶ νά κάμω σήμερα γιά τά "Γράμματα" εἶναι νά Σᾶς ἔξασφαλίσω μιάν ἐκλεχτή συνεργασία! τού κ. Τραυλαντώνη. Ἀπό τόν καιρό πού ἔβγαλε τή "Διετή Θητεία" εἶχε ἀναγνωρισθῆ καί ἀπό τήν ἐπίσημη Κριτική ως ὁ πρώτος χιουμοριστής μας. Στά τελευταῖα δέκα χρόνια σπάνια πολύ καί μέ ψευδώνυμο πάντα σχεδόν ἐδημοσίευε, ἀλλά γιά δόσους τόν παρακολουθούσαν ἄφηνε πάντα μιά ἰσχυρότατη ἐντύπωση ταλέντου πρώτης τάξεως, καί μιά λύπη πού δέν αποφάσιζε νά πάρῃ φανερά τή θέσι πού τοῦ ἄξιε την Τέχ[νη] μας»¹⁴.

Είναι προφανές ότι η επικοινωνία πέτυχε, καθώς στο δεύτερο τεύχος των Γραμμάτων σε περίοπτη θέση, δηλαδή στις πρώτες σελίδες του, δημοσιεύτηκε το

και το 1930 αριθμούσε περίπου 100 τίτλους (πληροφορία από το Αρχείο Πάργα, Ε.Λ.Ι.Α.).

13. Και τα δύο αποστάματα από το ανώνυμο προγραμματικό άρθρο, «Ἀφορμές. Αντί για πρόγραμμα», Γράμματα, τόμ. Α', φύλλ. 1, Φεβρουάριος 1911, σ. 2. Στα αποστάματα πον δημοσιεύονταν τηρήθηκε πιστά η ορθογραφία, η στίχη και το σύστημα τονισμού των πρωτοτύπου, αλλά οι τίτλοι έργων και εντύπων δίνονται γενικά στο μονοτονικό.

14. Ανένδοτο γράμμα, 3.2.1911, δίψυλλο, Αρχείο Πάργα, Ε.Λ.Ι.Α.

διήγημα του Τραυλαντώνη «Το βληστό» με την υπογραφή Κλεάνθης, ενώ ακολουθούσε το ποίημα του Καβάφη «Τυανεύς γλύπτης»¹⁵. Ένα περόπου χρόνο αργότερα αναδημοσιεύτηκε η νουβέλα «Η εξαδέλφη» με την ακόλουθη σημείωση στην πρώτη σελίδα:

«Ένας ἀπὸ τοὺς καλῆτερούς μας λογογράφους ὁ κ. Ἄ. Τραυλαντώνης, τοῦ ὄποιου μὲ τὸ ψευδώνυμο "Κλεάνθης" ἔχει δημοσιευθεῖ εἰς τὸ β' φυλλάδιο τῶν Γραμμάτων τὸ Βληστό, τιμᾶ καὶ πάλι μὲ τὴν ἐκλεκτή του συνεργασία τὸ περιοδικό μας. Η "Ἐξαδέλφη" του, τὸ διήγημα ποὺ δημοσιεύσουμε σήμερα, ἔχει δημοσιευθεῖ στὰ 1895 εἰς τὸ "Ἀστυν" μὲ τὸ ἵδιο ψευδώνυμο Κλεάνθης, γεμάτο δύως ἀπὸ σημαντικὰ τυπογραφικὰ λάθη. Ὄπως ἐδημοσιεύθη, ἔχανε πολὺν ἀπὸ τὴν ἀξία του.— Τώρα, διορθωμένο ἀπὸ κάθε λάθος, μὲ ἀρκετὲς μάλιστα μεταβολές, ἔτσι δημοσιεύσουμε τὴν λογογραφικὴ δύναμη τοῦ κ. Τραυλαντώνης, γίνεται ἔνα ἀπὸ τὰ πειδὸν δυνατὰ Νεοελληνικὰ διηγήματα.

Εύθὺς ἔπειτα ἀπὸ τὴν "Ἐξαδέλφη" — καὶ τὸ ἀγγέλλουμε μὲ πολλὴν εὐχαριστηση αὐτὸ— τὰ Γράμματα θὰ ἔχουν τὴν τύχην νὰ δημοσιεύσουν ὀλόκληρη σειρὰ ἀνεκδότων διηγημάτων τοῦ κ. Τραυλαντώνη — ἀναφέρουμε μάλιστα τὸν "Πατέρα" καὶ τὴν "Ηλιοστάλαχτη" ποὺ θὰ δημοσιευθοῦν πρώτα-πρώτα. Γιὰ δύσους δὲν γνωρίζουν τὴν λογογραφικὴ δύναμη τοῦ κ. Τραυλαντώνη, θὰνε ἀληθινὴ ἀποκάλυψη τὰ διηγήματα αὐτὰ— τὰ ὄποια, εἴμεθα ἀπολύτως βέβαιοι, πώς, θὰ ἐκτιμηθοῦν ὡς ἀπὸ τὰ δυνατώτερα ἔργα τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας»¹⁶.

Το έργο «Η εξαδέλφη» εκδόθηκε κατόπιν αυτοτελώς, ενταγμένο στη σειρά των εκδόσεων των Γραμμάτων¹⁷.

15. *Βλ. Γράμματα*, τόμ. Α', φυλλ. 2, Μάρτιος 1911, σ. 33-41. Σύμφωνα με το προηγούμενο γράμμα του Γρυπάρη το διήγημα αυτό του Τραυλαντώνη είχε δοθεί το 1910 στο περιοδικό *Νέα Ζωή* από «μια κυρία». Επειδὴ η δημοσίευσή του είχε καθυστερήσει, ο Τραυλαντώνης μέσω του Γρυπάρη εξονυσιόδησε τα Γράμματα να το ξητήσουν και να το δημοσιεύσουν (βλ. προηγούμενη σημείωση). Αξίζει να σημειωθεί ότι η σειρά δημοσίευσης των κειμένων στα Γράμματα ήταν καθαρά αξιολογική, όπως φαίνεται από την αλληλογραφία της εκδοτικής ομάδας π.χ. από γράμμα του Κασιμάτη προς τον Πάργα: «Πρώτο-πρώτο πρέπει νά μπει τοῦ *Μαβίλη* — μού φαίνεται πώς ἂν δέν μπει πρώτο δέν θά ξαναδόσει. Εξ ἄλλου δύος ἀπόρουν πώς τὸν βάζουμε δεύτερο. Τοσὶς λέγουν τὰ Γράμματα νά μήν ἔχουν συναίσθησι τῆς ἐξαιρετικῆς τιμῆς πού τούς κάνει ή συνεργασία τοῦ *Μαβίλη*. (Αθήνα, 7.4.1912, Αρχείο Πάργα, Ε.Λ.Ι.Α.)

16. *Γράμματα*, τόμ. Α', φυλλ. 11, Δεκέμβριος 1911, σ. 352-370 και φυλλ. 12, Ιανουάριος 1912, σ. 396-423. Ως προς τη χρονολόγηση των φυλλαδίων πρέπει να προσέξουμε το σημείωμα του περιοδικού, στο οποίο τονίζεται ότι η περιοδικότητα των τευχών του Α' τόμου δεν ήταν κανονική, διότι υπήρχαν αρκετές καθυστερήσεις στην κυκλοφορία (Γράμματα, «Μεροικοί αναχρονισμοί εκδύσιοι», δ.π., φυλλ. 12, σ. 435). Έτσι εξηγείται η χρονική διαφορά ανάμεσα στην πημερομηνία κυκλοφορίας των φυλλαδίων του περιοδικού και την πημερομηνία των γραμμάτων του Τραυλαντώνη, που αναφέρονται σ' αυτά.

17. Το βιβλίο αυτό ἔχει μεν χρονιά ἐκδοσης το 1912, αλλά κυκλοφόρησε ἔνα χρόνο αργότερα, εξαιτίας πιθανότατα και των Βαλκανικών πολέμων (βλ. την προηγούμενη σημείωση και το υπ' αρ. 4 γράμμα του Τραυλαντώνη). Ως προς την αγοραστική ανταπόκριση επισημαίνω ότι το 1919 είχε αντληθεί (πληροφορία σε κατάλογο των εκδόσεων, *Γράμματα*, τόμ. Ε', Δεκέμβριος 1919, σελίδα εκτός αριθμησης).

Σ' αυτές τις συνεργασίες, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αναφέρονται τα γράμματα του Τραυλαντώνη που δημοσιεύονται εδώ. Προηγουμένως, όμως, χρειάζεται να εξετάσουμε τους λόγους για τους οποίους οι εκδότες των Γραμμάτων είχαν απευθυνθεί στον Τραυλαντώνη. Υπήρχε, βέβαια, η θερμή σύσταση του Γρυπάρη, αλλά και η ανάγκη του καινούριου περιοδικού να συγκεντρώσει αρκετή ύλη για τις σελίδες του. Όπως αποδεικνύεται από τα δημοσιεύματα των Γραμμάτων και από την αλληλογραφία των εκδοτών, το περιοδικό επιδίωκε να διαδραματίσει καθοδηγητικό ρόλο στους λογίους και το αναγνωστικό κοινό, εκφράζοντας σαφή προτίμηση για τον Βάρναλη, τον Σικελιανό, τον Καβάφη συγκριτικά με τον Παλαμά, αλλά και για τους νέους λογοτέχνες, όπως ο Τέλλος Αγρας, ο Κλέων Παράσχος, ο Κώστας Ουράνης, κ.ά.¹⁸.

Ενώ, όμως, παρουσιάζονταν στα τεύχη σημαντικοί εκπρόσωποι των ανανεωτικών τάσεων που εκδηλώνονταν τότε στην ποίηση, δεν είχε ανάλογη επιτυχία στην ανταπόκριση των πεζογράφων, καθώς οι γνωστότεροι τότε, ο Ξενόπουλος, ο Θεοτόκης, ο Κ. Χατζόπουλος δεν έστειλαν πρωτότυπη συνεργασία. Ο Δημ. Βουτυράς και ο Νίκος Νικολαΐδης υπήρχαν οι σημαντικότεροι πεζογράφοι που αναδείχτηκαν από τις σελίδες του¹⁹. Ο Τραυλαντώνης, τότε περίπου 45 χρονών, ήταν από τους πρώτους που ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση του περιοδικού. Ήταν άριστα ακόμη εκδώσει βιβλίο, ήταν γνωστός από τα λίγα δημοσιεύμενα διηγήματά του στον τύπο²⁰. Κατά τη γνώμη μου, δεν είχε δώσει ως τότε στοιχεία ότι ανταποκρινόταν στο πρότυπο του λογοτέχνη που ήθελαν να προβάλουν τα Γράμματα, αλλά, όπως έγραψε ο Γρυπάρης στο γράμμα του και όπως υπογράμμιζε το περιοδικό συστήνοντάς τον στους αναγνώστες του, υποσχόταν την πιθανή «αποκάλυψη» μεγάλου ταλέντου. Επομένως, η παρουσία του στο αλεξανδρινό αυτό έντυπο ήταν περισσότερο αποτέλεσμα της ιδεατής εικόνας που είχαν πλάσει γι' αυτόν παρά ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα.

Σ' αυτό το συμπέρασμα μας οδηγούν τα γράμματά του, που παρουσιάζουν δύο κύρια χαρακτηριστικά: το πρώτο είναι η ανησυχία και ο φόβος του Τραυλαντώνη για τις πιθανές επιπτώσεις που μπορεί να έχει η δημοσίευση των έργων του στην εργασία του ως εκπαιδευτικού· το δεύτερο είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζει κριτικά τα δημοσιεύματά του. Και τα δύο όμως χαρακτηριστικά εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη γλώσσα στην οποία είναι γραμμένα τα κείμενά του και σχετίζονται με τη διαμάχη για το γλωσσικό ξήτημα στις πρώτες δεκα-

18. Για την ευρύτερη συνεισφορά των Γραμμάτων βλ. Ρώτα, «Η αλεξανδρινή ώθηση στον περιοδικό Τύπο του Μεσοπολέμου», *Ο περιοδικός Τύπος στον Μεσοπόλεμο*, ό.π., σ. 251-262.

19. Βλ. Ρώτα, *Το περιοδικό...,* τόμ. Α', ό.π., σ. 213-238. Ο Θεοτόκης διαπραγματεύτηκε με τον Στ. Πάργα την έκδοση μεταφράσεών του (βλ. Γ. Π. Σαββίδης, «Εκδοτικές περιπτέτειες των μεταφράσεων του Σαζεπή από τον Κωνσταντίνο Θεοτόκη», *Τράπεζα πνευματική 1963-1993*. Πορεία, Αθήνα 1994, σ. 196- 208).

20. Αναλυτική εργογραφία του Τραυλαντώνη στηριζμένη στο αρχείο του δίνει ο Ξύδης, «Χειρόγραφα και δημοσιεύματα του Αντώνη Τραυλαντώνη», ό.π., σ. 1004-1018.

ετίες του εικοστού αιώνα.

Είναι γνωστό ότι ήδη από τον 19^ο αιώνα η δημοτική ή η καθαρεύοντα γίνονταν το διαβατήριο ή αντίθετα η τροχοπέδη για τη δημοσίευση, τη διάδοση, τη θετική ή αρνητική κριτική, ακόμη και τη βράβευση ενός λογοτεχνήματος. Η αντιπαράθεση έγινε εντονότερη μετά τη μαχητική συμμετοχή σ' αυτήν του Γιάννη Ψυχάρη, που προκάλεσε εντάσεις ακόμη και ανάμεσα στους δημοτικιστές λογοτέχνες. Από την αρχή, όμως, του 20^{ού} αιώνα, το ζήτημα πήρε άλλη τροπή, καθώς συνδέθηκε πολύ πιεστικά πλέον με τη γλωσσική διδασκαλία στην εκπαίδευση, αλλά και ευρύτερα με τις κοινωνικοπολιτικές διαδικασίες και το ρόλο του δημοτικιστή λογοτέχνη σ' αυτές²¹. Αν και γίνονταν βήματα προς την κατεύθυνση της δημοτικής, οι υπερασπιστές της καθαρεύοντας αντιδρούσαν έντονα, αφού μάλιστα αυτοί είχαν την πολιτική και την πνευματική εξουσία, ενώ στους πρώτους συγκαταλέγονταν κυρίως λογοτέχνες και εκπαιδευτικοί.

Είναι σαφές ότι η αντιπαράθεση στο χώρο της λογοτεχνίας αποτελούσε πλέον ένα μικρό μέρος του όλου προβλήματος, ένα στοιχείο της σύγκρουσης ανάμεσα σε δύο σχηματικά θα ορίζαμε ως δύο πολιτικές, δύο ιδεολογίες, δύο τρόπους διαχείρισης όχι μόνο του ιστορικού παρελθόντος αλλά και του μέλλοντος του ελληνισμού. Στη σύγκρουση αυτή οι αντίπαλοι, με σημαία την υπεράσπιση της καθαρεύοντας ή της δημοτικής αντίστοιχα, προσπάθησαν να κατατροπώσουν τον «εχθρό» με κάθε μέσο, ενώ δεν είχαν λείψει και τα ανθρώπινα θύματα στα αιματηρά «Ευαγγελιακά» του 1901. Στο χρονικό διάστημα που μας ενδιαφέρει αρκετοί ήταν οι λογοτέχνες πού, δύος ο Τραυλαντώνης, υπηρετούσαν στην εκπαίδευση. Ανάμεσά τους γνωστότεροι ήταν οι Κώστας Βάρναλης, Ιωάννης Γρυπάρης, Αιμιλία Δάφνη, Αριστοτέλης Κουρτίδης, Κώστας Παρορίτης, Γιάννης Περογιαλίτης, κ.ά.²². Σχέση με το εκπαιδευτικό σύστημα λόγω της διοικητικής εργασίας τους στο υπουργείο Παιδείας ή σε Ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα είχαν ακόμη ο Κώστης Παλαμάς, γραμματέας του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο Ιωάννης Πολέμης, υφιστάμενος αρχικά του Παλαμά και κατόπιν γραμματέας στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών και ο Γεώργιος Δροσίνης, Γενικός Επιθεωρητής Δημοτικής Εκπαίδευσης.

Την εποχή ακριβώς που άρχιζε η αλληλογραφία Τραυλαντώνη - Κασμάτη συνέβαιναν αλλεπάλληλα σημαντικά επεισόδια στο γλωσσικό αγώνα, που οδηγούσαν την έξαψη των παθών στο αποκορύφωμά της.

21. Για τις προσπάθειες εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης την περίοδο που μας ενδιαφέρει και τις ποικιλες αντιδράσεις που ακύρωσαν κάθε ουσιαστική αλλαγή του συστήματος βλ. *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*. Επιμέλεια Αλέξης Δημαράς. Τόμ. Β' 1895-1967. Ερμής, Αθήνα 1974.

22. Ενώ κατάλογο λογοτεχνών-εκπαιδευτικών δίνει ο Νικόλαος Καρατάσος, *Οψεις της σχολικής πράξης στο έργο Ελλήνων λογοτεχνών-εκπαιδευτικών*. Αθήνα 2002, σ. 125-141 (αδημοσιευτη διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία στον Τομέα Νεοελληνικής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών).

Το 1911, χρόνο αιχμής για τις σχέσεις γλώσσας-εκπαίδευσης-πολιτικής, η Αναθεωρητική Βουλή μετά από έντονους διαξιφισμούς ψήφισε το άρθρο 107 του συντάγματος με το οποίο κατοχυρωνόταν ουσιαστικά η προστασία και η επιβολή της καθαρεύουσας. Η παρατήρηση του πρωθυπουργού Βενιζέλου κατά τη συζήτηση του άρθρου αυτού ότι οι εκπαιδευτικοί είχαν την υποχρέωση «να τηρούν» την καθαρεύουσα όχι μόνο στο σχολείο αλλά και έξω από την υπηρεσία τους, οδήγησε στο να ενταθούν τα μέτρα κατά των δημοτικιστών εκπαιδευτικών²³. Τη χρονιά αυτή αναγκάστηκε να διακόψει τη λειτουργία του το Ανώτερο Παρθεναγωγείο του Βόλου, ενώ ο μόλις παρασημοφορημένος με τον Αργυρό Σταυρό του Σωτήρος Παλαμάς τιμωρήθηκε από το υπουργείο Παιδείας με προσωρινή απόλυτη ενός μηνός γιατί διακήρυξε ότι είναι «μαλλιαρός». Επίσης γνωστός ως «μαλλιαρός» ο Βάροναλης αντιμετώπισε τότε προβλήματα με την εργασία του στα σχολεία της Αργαλαστής και κατόπιν των Μεγάρων λόγω της εμπλοκής του ονόματός του στα αθεϊκά²⁴. Μεγάλο μέρος της κοινωνίας (πανεπιστημιακοί καθηγητές και φοιτητές, γονείς μαθητών, ιερωμένοι και εκκλησιαστικοί κύκλοι) αντιδρούσε με φανατισμό σε κάθε κίνηση υπέρ της δημοτικής. Στην υπεράσπιση της καθαρεύουσας πρωτοστατούσε ο Γ. Μιστριώτης, ο οποίος είχε συστήσει το 1910 (παραλληλα δηλαδή με την ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου) την Επιτροπή «Περί εννόμου αμύνης της εθνικής γλώσσης». Μάλιστα προσπαθώντας να εμποδίσει τη χρήση της δημοτικής γλώσσας στα σχολεία, κάλεσε τον κόσμο σε συλλαλητήριο και μόνο όταν κατηγορήθηκε ότι «υποκινούσε το λαό σε στάση» υποχώρησε²⁵. Αξιέει εδώ να θυμηθούμε ότι ανάλογη κατηγορία είχε αντιμετωπίσει και στα «Ορεστειακά» το 1903.

Αν χρησιμοποιήσουμε ως παράδειγμα μία εφημερίδα, όργανο χειραγώγησης της κοινής γνώμης αλλά και καθρέφτη των κοινωνικών αντιδράσεων, προβάλλει ανάγλυφη η δύξηνση των απόψεων για το γλωσσικό ζήτημα αλλά και η

23. Βλ. Ο Κριτικός του Νουμά, «Η συνταγματική καθαρεύουσα», *Ο Νουμάς*, έτος Θ', αρ. 427, 13.3.1911, σ. 163-166. Αναλυτικά αναφέρεται στην αντιμετώπιση του ξητήματος αυτού από τις στήλες του Νουμά ο Γ. Χ. Καλογιάννης, *Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-1931)*. Γλωσσικοί και ιδεολογικοί αγώνες. Επικαιρότητα, Αθήνα 1984, σ. 176-197. βλ. και προηγουμένως (στο ίδιο, σ. 62) την πληροφορία στα Ταγκόπουλον ότι το 1903 ανάμεσα στους συνεργάτες του Νουμά δύο είναι καθηγητές Γυμνασίου, τερεις Σχολάρχες, τέσσερις δημιοδιδάσκαλοι και οκτώ φοιτητές της Φιλολογίας, αλλά τα ονόματά τους δεν είναι δυνατόν να δημοσιοποιηθούν για να μην κινδυνεύσουν. Θυμίζω ότι νωρίτερα είχε τιμωρηθεί με παύση ενός μηνός ο Κ. Παρορίτης, σχολάρχης σε χωριό της Πελοποννήσου, επειδή στα διηγήματα της συλλογής του *Οι νεκροί της ζωής (1907)* πρόσβαλλε, αντί να καταδικάζει, τις «επικίνδυνες» νέες κοινωνικές ιδέες, που «βιθυνιαν στο χάος τη μεγάλη αυτοκρατορία της Ρωσίας» (βλ. Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Από το 1453 ως το 1961)*. Πρόδολος Κώστα Βάρδαναλη. Τόμ. Α'. Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1983, σ. 533-534).

24. Ο Βάροναλης περιγράφει αναλυτικά τα προβλήματα αυτά στο βιβλίο του Φιλολογικά Απομνημονεύματα. Φιλολογική επιμέλεια Κώστας Γ. Παπαγεωργίου. Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1981, σ. 108-143.

25. Ανωνύμως, «Τι λένε οι ξένοι», *Ο Νουμάς*, έτος Θ', αρ. 431, 10.4.1911, σ. 235.

έκρυθμη κατάσταση στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Το *Σκριπ* «εφημερίς πολιτική και των ειδήσεων», με ιδρυτή τον Ευάγγελο Κουσουλάκο (1861-1903) και κατοπινό διευθυντή τον Γρηγόριο Ευστρατιάδη (1862-1950), που αντιπολεύεται ταν τον Βενιζέλο, παρακολουθούσε από τις αρχές του 1911 τις συνεδριάσεις της Αναθεωρητικής Βουλής για τη γλώσσα, δημοσιεύοντας αλλεπάλληλα άρθρα, σχόλια, συνεντεύξεις με ολοένα αυξανόμενο φανατισμό υπέρ της καθαρεύουσας.²⁶ Ακόμη και οι τίτλοι των δημοσιευμάτων δεύχονται το κλίμα της πνευματικής τρομοκρατίας, την οποία ασκούσαν οι συντηρητικοί κύκλοι, που χρησιμοποιούσαν μάλιστα για τους αντιπάλους τους και κατηγορίες ηθικής τάξης: «Συλλαλητήριον των φοιτητών κατά του Μαλλιαρισμού» και Δ. Τσιβανόπουλος, «Ο Εισαγγελεύς του Αρείου Πάγου περί του γλωσσικού ζητήματος» και «Ο άγων υπέρ της γλώσσης», *Σκριπ*, 18.2.1911. «Η χθεσινή συνεδρίασις της Επιτροπής διά την Γλώσσαν. Έκκλησις προς τον λαόν. — Συνέντευξις με τον κ. Μιστριώτην», *Σκριπ*, 25.2.1911. «Ευρεία συζήτησις εν τη Βουλή περί του Γλωσσικού ζητήματος. Αι χθεσιναί σκηναί εις το Πανεπιστήμιον. — Αποδοκιμασία κ. Παλαμά. Συνεντεύξεις με τους κ.κ. Πρύτανην, Μιστριώτην και φοιτητάς», *Σκριπ*, 26.2.1911. «Πρωτοφανή δργια της εν Βόλω σπέρας των αθέων. Ολόκληρον το κατηγορητήριον», *Σκριπ*, 12.9.1911. «Μαλλιαροί και άθεοι. Μία συνέντευξις με τον κ. Κουλουμβάκην», *Σκριπ*, 1.10.1911.

Για να ξαναγυρίσουμε στον Τραυλαντώνη, ένα δημοσίευμα της εφημερίδας τον αφορούσε άμεσα. Ένας «Πρώην διδάσκαλος» έγραψε στον βουλευτή Λακωνίας Ι. Πατσουράκο, από τους φανατικούς υπέρμαχους της καθαρεύουσας, παραπονούμενος ότι το υπουργείο Παιδείας αντί να τιμωρήσει, μετέθετε ευνοϊκά κοντά στην πρωτεύουσα «μαλλιαρούς καὶ ἀθέους» δασκάλους, που «προήκθησαν ἡ κατέλαβον θέσεις καλὰς παραγκωνισθέντων ἡ καὶ πανθέντων ἄλλων, διότι ἦσαν υπὲρ τῆς εὐγενοῦς γλώσσης τῆς ἀρχαίας». Παρέθετε, λοιπόν, κατάλογο εκπαιδευτικών που είχαν μετατεθεί ευνοϊκά μαζί με τα ονόματα εκείνων που, κατά την άποψή του, είχαν αδικηθεί. Ανάμεσά τους επισήμαινε ότι είχαν προαχθεί ο Λ. Σουρέας (=Παρορίτης) και ο Ιω. Γρυπάρης «ώς ἀκόλαστοι μαλλιαροί», ο Βάροναλης «περίφημος σύντροφος τοῦ ἐν Βόλω Δελμούζον», ενώ «διὰ τὴν πρὸς τὸν χυδαῖσμὸν κλίσιν ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ Ἐποπτικὸν Συμβούλιον τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως ὁ Παπασωτηρίου, ὁ Τραυλαντώνης καὶ ὁ Μποντραῖς»²⁷.

26. Για το *Σκριπ* βλ. Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*. Τόμ. Α' 1790-1900. Εκδότης Α. Δημόπουλος. Αθήναι 1957, 237-244.

27. Βλ. «Ο κ. Μενάρδος καθηγητής των Ελληνικών γραμμάτων. Συνέντευξις με τον κ. Μιστριώτην. Η έκκλησίς του προς τον Διάδοχον. Επιτολή διδασκάλου προς τον κ. Πατσουράκον», *Σκριπ*, 31.10.1911. (Ο κατάλογος των μετακινούμενων δασκάλων είχε δημοσιευθεί προτιγούμενώς «Αθρόαι διδασκαλικαὶ μεταβολαί», *Σκριπ*, 28.8.1911). Ο Βάροναλης στα *Φιλολογικά Απομνημονεύματα* θυμάται ότι το δημοσίευμα αυτό του δημιούργησε προβλήματα στη νέα του θέση (δ.π., σ. 112 και 139-140).

Στο θέμα δεν δόθηκε συνέχεια, γιατί η κυβέρνηση προσπαθούσε να κατευνάσει τα πνεύματα και να μην ανοίξει νέος κύκλος συζητήσεων για το γλωσσικό. Ο πρωθυπουργός μάλιστα, αναλαμβάνοντας όρθιο ωριμαστή της λογοτεχνικής γλώσσας, ανασκεύασε ως ένα βαθμό την προηγούμενη δήλωσή του στη βουλή. Κατήγγειλε τον σχολαστικισμό που ήταν ανασχετικός για την πρόοδο και υπερασπίστηκε τη δημοτική, διαχωρίζοντάς την δύμας από τον ακραίο μαλλιαρισμό-ψυχαρισμό. Ακόμη, δήλωσε ότι ως προς τη λογοτεχνία ο κάθε συγγραφέας μπορούσε να γράφει σε όποια γλώσσα ήθελε, αλλά στα δημόσια έγγραφα οφειλε να χρησιμοποιεί την επίσημη γλώσσα²⁸.

Μέσα σ' αυτή την ατμόσφαιρα πιέσεων, πειθαρχικών κυρώσεων και διώξεων, όπου στην κοινωνική αναταραχή συχνά παρενέβαινε ο εισαγγελέας, μπορούμε εύλογα να διαπιστώσουμε ότι ο Τραυλαντώνης δεν ανήκε στους μαχητικούς δημοτικιστές, ούτε ως εκπαιδευτικός, ούτε ως λογοτέχνης, γι' αυτό και δεν αντέδρασε δημόσια, όπως ο Παλαμάς (ή όπως ο Μαβιλής με το λόγο του στη βουλή εκείνη τη χρονιά), αλλά εξέφρασε την αγωνία του στην αλληλογραφία του²⁹.

Στο πρώτο από τα γράμματά του στον Κασιμάτη παρακαλούσε να δημοσιευτεί το διήγημά του με την επισήμανση: «έγραφη ώς δεῖγμα τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος ἀλτ. τῆς Ἡπείρου». Με το δεύτερο ζητούσε να αναβληθεί η δημοσίευση ή τουλάχιστον να γίνει με ψευδώνυμο, διότι προφανώς φοβόταν για τις πιθανές επιπτώσεις που θα μπορούσε να έχει στην εργασία του ως εκπαιδευτικού. Υπογραμμίζω ότι το διήγημα αυτό είναι, όπως το παρουσιάζει και ο συγγραφέας του, «δεῖγμα τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος, τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἐθίμων τῆς Ἡπείρου. Εἶναι λοιπὸν κυριῶς ἔργον λαογραφικόν». Ωστόσο, παρόλο που και η ιστορία του ήταν διδακτική, ο Τραυλαντώνης ανησυχούσε επειδή ήταν γραμμένο στη δημοτική. Το όνομα του συγγραφέα αποκαλύφθηκε, όπως είδαμε, ένα χρόνο αργότερα.

Το τρίτο γράμμα του, γραμμένο αρκετά αργότερα, τις παραμονές της κήρυξης του Βαλκανικού πολέμου, μας δίνει αρκετά στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπιζε το έργο του. Ως ένα βαθμό έδειχνε αδιαφορία για πρακτικά ζητήματα (τα οποία ωστόσο είχαν ευρύτερη σημασία), αφού, πέρα από την επι-

28. Βλ. τη σήλη «Το ξήτημά μας», στην οποία παρουσιάζονται οι συνεδριάσεις της βουλής Ο Νουμάς, έτος Θ' αρ. 455 και 460, 13.11 και 18.12.1911, σ. 616 και 703.

29. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι δεν ήταν πολύ καλός εκπαιδευτικός. Αντίθετα έχουμε πολλές αναφορές στη θετική παρουσία του στο σχολείο-βλ. Κατίνα Γ. Παπά, «Αντώνης Τραυλαντώνης» *Nέα Εστία*, τόμ. 34, τεύχ. 388, ό.π., σ. 970-977, Ι. Σ. Πατρίκιος, «Ο δάσκαλός μας», στο ίδιο, σ. 978, Νικ. Γ. Καραχρίστος, «Ο Τραυλαντώνης στην εκπαίδευση», στο ίδιο, σ. 1001-1003. Κώστας Βάρονταλης, «Ο Τραυλαντώνης», *Αισθητικά-Κριτικά Β'*. Εκδόσεις "Ο Κέδρος", Αθήνα 1958, σ. 217-221 και Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, «Τραυλαντώνης ο αθρόψιος», *Τα πρόσωπα και τα κείμενα. Στ'*. Τα ελληνικά και τα ξένα. «Οι Εκδόσεις των Φύλων», Αθήνα ²1985, σ. 197-203. Ενδιαφέρον παρουσάζει ακόμη το ότι σε πολλά έργα του διεκπεραγώδει τη ζωή και τα προβλήματα των εκπαιδευτικών.

θυμία του να μάθει αν θα εκδοθεί η νουβέλα του αυτοτελώς, δεν ήθελε να ασχοληθεί ούτε με το εξώφυλλο του βιβλίου του ούτε και με τις διορθώσεις των τυπογραφικών δοκιμών³⁰. Εξάλλου η ειρωνική αυτοκριτική του («οἱ φίλοι μου μοῦ ζητοῦν [το βιβλίο], ἐπειδὴ ἔχουν ἔλλειψιν ἀπό χαρτί») σ' αυτό αλλά και στα υπόλοιπα γράμματα ξεπερνά, κατά τη γνώμη μου, τη μετριοφροσύνη και δείχνει μάλλον έλλειψη εμπιστοσύνης στις λογοτεχνικές του δυνατότητες: «Τὸ “βλιστὸν” μου δὲν εἰξεύρω κατά πόσον ἀξίζει νά τυπωθῇ εἰς τό καλόν σας περιοδικόν [...] τό ἔξεθαψα καὶ τό ἀντέγραψα», «Πολλοί μοῦ ζητοῦν [την Εξαδέλφη], οἱ περισσότεροι βέβαια ὅχι γιά νά τή διαβάσουν [...] ἀλλά γιατί τή ζήτησι αὐτή τή βρίσκουν κατάλληλη εἰσαγωγή στή ζήτησι κάνενός ρουσφετιοῦ», «Κάτι κουτσοδιηγήματα ποῦ ἔχω δημοσιεύση — τά περισσότερα μάλιστα γραμμένα στήν τρέχουσα καθαρεύονσα — καί ἄν υποθέσωμε πᾶς ἀξίζουν τήν ἀνατύπωσι, ποῦ νά ταῦρω;». Ωστόσο, αν συνυπολογίσουμε και τα άλλα γράμματά του, είναι φανερό ότι ήθελε την επιβεβαίωση της δημιουργικής του εργασίας μέσω μιας καλής κριτικής.

Με το τέταρτο γράμμα του, ενώ έχουν μεσολαβήσει δεκαπέντε μήνες και ένα ή περισσότερα χαμένα γράμματα (όπως φαίνεται από τα όσα γράφει), συνέχιζε την προσπάθειά του να διευθετήσει τις λεπτομέρειες σχετικά με την αποστολή του βιβλίου του, ενώ σχολίαζε χωρίς ενθουσιασμό την πιθανότητα έκδοσης ενός τόμου διηγημάτων του, κυρίως προβάλλοντας τη δυσκολία συγκέντρωσης των κειμένων³¹. Στο τελευταίο γράμμα του φαίνεται καθαρά η απογοήτευση από τη μικρή ανταπόκριση της κριτικής στο έργο του, ενώ και πάλι αναφέρεται στην εργασία του και στα προβλήματα που του δημιουργεί η δημοσίευση του λογοτεχνικού του έργου.

Το ζήτημα του διχασμού του ανάμεσα στην επιθυμία να δημοσιοποιήσει το γραμμένο σε δημοτική γλώσσα έργο του και στον φόρο του για τον κίνδυνο να χάσει τη θέση του³² επανέρχεται σαν επωδός στα γράμματα του: «ἐν μέσῳ δέ

30. Αυτήν την πληροφορία μας δίνει το προηγούμενο γράμμα τον Κασμάτη προς τον Πάργα: «Ο Τραυλαντώνης δέ μοι ἔζητησε νά κάμω δ ἴδιος τίς διωρθώσεις. Τοῦ εἴπα δτὶ εἴνε ἀδύνατο νά περιμένουν τόσες μέρες στό Τυπογραφεῖο. Εξ ἄλλον τόν ἐβεβαίωσα δτὶ γιά τά δικά του θά ληφθῇ ἔξαιρετική φροντίς. Φρόντισε// γιά τό θεός νά μήν τοῦ γίνουν λάθη. Πρό παντός νάχεις δίπλα σους καί τό χειρόγραφο. Ή διώρθωσις είνε δουλειά μηχανική λέξιν πρός λέξι πρέπει νά κυτάς καί τό χειρόγραφο. Γράφω καί τοῦ Πασχαλίδη νά σέ βοηθήσει, τοῦ δίνεις τό γράμμα γρήγορω».

31. Αξιοσημείωτο είναι ότι, όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του με τους εκδότες του περιοδικού, ούτε ο Γρυπάρης συγκέντρωσε, αντέγραψε και έστειλε στα Γράμματα τα ποιήματά του για να εκδοθούν σε βιβλίο, παρά την επαινετικότατη παρουσίαση του έργου του ήδη από τα πρώτα τεύχη. Αυτή η παράλειψη αποτελεί πιθανότατα ένδειξη μιας γενικότερης ασταθούς διάθεσης ορισμένων λογοτεχνών της εποχής απέναντι στην εικόνα του έργου τους που ήθελαν να προβάλουν στο αναγνωστικό κοινό.

32. Σύμφωνα με πληροφορία της Άλκη Θρύλου («Αντώνιος Τραυλαντώνης», Μορφές της πεζογραφίας και μερικές άλλες μορφές. Δίφρος, Αθήνα 1962, σ. 218-219) ο Τραυλαντώνης είχε παυθεί από τη θέση του σε σχολείο της Κύπρου εξαιτίας της δημοσίευσης της «Εξαδέλφης» το 1895 στο Αστυ. Ένα τέτοιο επεισόδιο θα εξηγούσε τους μετέπειτα φρόνους του, θεωρώ όμως ότι η πληρο-

τοῦ ἀναβρασμοῦ τούτου καί τῆς κρατούσης ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κακοβούλιας, καί ἀπλὴ παρεξήγησις τοῦ πτωχοῦ μου διηγήματος εἰμπορεῖ νά μέ βλάψῃ λίαν οὐσιωδῶς», «Χριστιανέ μου, ἔρωτῷ σε ἔχει με παρητημένον. Ἅς βάλουν δι, τι θέλουν, καί δι, τι τούς ἀρέσῃ. Ἐχω αὐτήν τήν ἐποχή τόσες ἄλλες σκοτοῦρες!», «Τί διάβολο! σεῖς αὐτοῦ κάτω δέν ἐπήρατε εἴδησι για τά νέα μας ἐκπαιδευτικά σχέδια; ἡ ἐλησμονήσατε τη στενή φανατική ἀντίληψη ποῦ ἔχουν γιά τή δημιουργική ἔργασία δύοι ἑδῶ οἱ σπουδαῖοι, ἐκεῖνοι δηλ: ἀπό τούς όποίνυς ἔξαρταται ή θέσις μου; [...] Ἀηδιάζω καί βαρύνομαι νά σοῦ γράψω τάς ἐνοχλήσεις καί τούς κινδύνους ἀκόμη ποῦ μοῦ ἐγέννησεν ἡ ἀνατύπωσις τῆς "Ἐξαδέλφης". Τοσας καμμιά φορά τά ποῦμε προφορικῶς. Εὐτύχημα είναι πώς ἐπέρασε σχεδόν ἀπαρατήρητη».

Για τη στάση του μπορούμε φυσικά να συνεκτιμήσουμε πρώτα το ὅτι η συνεργασία του με τα Γράμματα συνέπεσε με την προαγωγή του σε μέλος του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου για τη Δημοτική Εκπαίδευση, κατόπιν τους οικονομικούς λόγους που τον απασχολούσαν και τέλος τη γνωστή φυγόκοσμη διάθεσή του που τον απομάκρυνε από δημόσιες εκδηλώσεις και μαχητικές λογοτεχνικές ομάδες. Ωστόσο, αν προσέξουμε τα δύο γράφει, αντιλαμβανόμαστε ότι μία σημαντική αιτία της παθητικότητας και της αβούλίας του είναι ότι προτιμούσε —όχι μόνο για τη λογοτεχνία— μια μέση γλωσσική μορφή, σε απόσταση από τις ακρότητες του Ψυχάρη και των οπαδών του³³. Ας σημειωθεί ακόμη ότι τα πρώτα λογοτεχνικά του ἔργα είναι γραμμένα σε απλή καθαρεύουσα, ενώ αργότερα μετέφερε τα περισσότερα από αυτά στη δημοτική. Δυστυχώς δεν έχει σωθεί το σημαντικότερο ίσως σημείο αυτών των γραμμάτων του, στο οποίο εξέθετε την ἀποψή του για το γλωσσικό ξήτημα. Είναι, πάντως, διαφωτιστικά κάποια άλλα σημεία, όπως όταν χαρακτηρίζει τους συνεργάτες του *Nouμά*: «Οἱ Χριστιανοί καί αὐτοί κατάντησαν *vice versa* Μιστριώτηδες», ή όταν επισημαίνει: «Θύμισέ τους καί πάλι νά μή βάλουν στό ἔξαφυλλο Ἀλεξάντρεια ποῦ είναι τόσο σχολαστικό δόσο καί τό Ἀμφιλοχικὸν Ἀργος, γιά τόν Κραβασσαρά, ἀλλά Ἀλεξάνδρεια», ή «Κάτι κουτσοδιηγήματα ποῦ ἔχω δημοσιεύση —τά περισσότερα μάλιστα γραμμένα στήν τρέχουσα καθαρεύουσα— ».

Πολύ χρήσιμες προς αυτή την κατεύθυνση είναι και οι αλλαγές που πραγματοποίησε στη νουβέλα του στη δεύτερη αυτή δημοσίευσή της³⁴. Επισημαίνω ότι

φορία δεν είναι σωστή, γιατί διορισμός στην Κύπρο δεν περιλαμβάνεται στην καταγραφή των μετακινήσεών του ως επιπαιδευτικού από τον Ξύδη (όπου και στη σημ. 3).

33. Μπορούμε εδώ να συνυπολογίσουμε την κλασική φιλολογική του παιδεία, το μεγάλο θαυμασμό του στην αρχαιότητα και τη μελέτη της εκκλησιαστικής γραμματείας βλ. Σταυροπούλου, δ.π., σ. 404.

34. Για τη σύγκριση των κειμένων χρησιμοποίησα την α' δημοσίευση στο Αστυν, τη β' στα Γράμματα και την τελευταία: *Ἡ εξαδέλφη καί ἄλλα διηγήματα*. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1991, που ανατυπώνει το κείμενο από την ἔκδοση Α. Τραυλαντώνη, *Διηγήματα*. Τόμος Α'. Λογοτεχνικές Εκδόσεις Μιχαήλ Σ. Ζηράκη, Αθήναι 1921. Η τελευταία αυτή διαφέρει από τη δημοσίευση των Γραμμάτων μόνο στην οθογραφική μορφή των λέξεων.

ήδη το 1895 το κείμενο ήταν γραμμένο στο μεγαλύτερο μέρος του σε δημοτική με αρκετές ιδιωματικές λέξεις για τον λόγο των προσώπων και την αφήγηση του νεαρού ψαρά και σε καθαρεύουσα στη σύντομη αφήγηση-πλαίσιο του μορφωμένου αφηγητή της όλης ιστορίας³⁵. Συγχρόνοντας, λοιπόν, το παλαιότερο κείμενο με αυτό του 1912, παρατηρούμε πρώτα ότι στο μεγαλύτερο μέρος του δεν μεταβάλλεται. Δεν κάνει καμία αλλαγή στην υπόθεση ή στην αφήγηση με εξαίρεση την προσθήκη δύο σελίδων περίπου³⁶ και ελάχιστες άλλες προσθήκες λέξεων ή αλλαγές στη σειρά τους μέσα στις φράσεις. Όλες οι διαφορές εντοπίζονται στη γλώσσα με σημαντικότερη την αλλαγή του λεξιλογίου· οι λέξεις της καθαρεύουσας (στα σημεία όπου το κείμενο είναι σε καθαρεύουσα) μεταβάλλονται συστηματικά σε λέξεις της δημοτικής: π.χ. ἐκόλπωνεν> ἔφούσκωνε, τόν οἴακα τοῦ πηδαλίου>τὸ δοιάκι τοῦ τιμονιοῦ, βλάπτει>πειράζει, κλίνων>γέρνοντας, κ.ά. Άλλη αλλαγή σχετίζεται με το μορφολογικό επίπεδο της γλώσσας, πάλι βέβαια με τον ίδιο στόχο: π.χ. ἐσιώπα> σώπαινε. Αντίστοιχα παρατηρούμε διαφορές στη σύνταξη. Σημειώνω ακόμη ότι έχουν γίνει και αρκετές διορθώσεις στα σημεία όπου πράγματι υπήρχαν τυπογραφικά σφάλματα ή παραναγνώσεις στη δημοσίευση του Άστεως.

Από πολλές απόψεις, πάντως, αυτή η νουβέλα ήταν το αποκορύφωμα της ως τότε παραγωγής του, ενώ αρκετά χρόνια αργότερα ξαναήρθε στην επικαιρότητα με το καλύτερο έργο του, το μυθιστόρημα *Λεηλασία μιας ζωής* (1936).

Από όσα έγραφε, λοιπόν, στα γράμματά του ο Τραυλαντώνης φαίνεται ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1910 θεωρούσε τη δημοτική ως γλώσσα που ένας εκπαιδευτικός-λογοτέχνης δεν έπρεπε να υποστηρίζει δημόσια, εκτός αν το έργο του είχε λαογραφικό χαρακτήρα και επομένως βοηθούσε στην προβολή του λαϊκού πολιτισμού. Σε αντίθετη περίπτωση καλό θα ήταν να χρησιμοποιεί ψευδώνυμο. Από την άλλη όμως, ενώ ο ίδιος δεν ήταν ακραιφνής οπαδός της δημοτικής, γνώριζε ότι μόνο αν χρησιμοποιούσε δημοτική θα αποσπούσε επαινετικές αριτικές: «Τό τί ἔγραψε ὁ Νουμᾶς δέν ξενύρω, γιατί δέν ἔτυχε νά τόν διαβάσω [...] Δέν ἀμφιβάλλω πᾶς θά λέη γιά τή γλώσσα», «"Τά Χριστούγεννα τοῦ Αμερικάνου" τά είδες στοῦ Σκόκου; Ό Γρυπάρης μούγραψε κοπλιμέντα γιαυτό. Μά ίσως κιαυτός γιατί τό είδε γραμμένο στή δημοτική».

Η άποψή του για τη γλώσσα, που, όπως είδαμε, συνέπιπτε με εκείνη του Βενιζέλου, θα έπρεπε μάλλον να τον κάνει να αισθάνεται ασφαλής παρά να του δημιουργεί φόβο. Αντίθετα, όμως, τα όσα έγραφε στον Κασιμάτη φανερώνουν ότι ήταν τόση η πίεση των συντηρητικών κύκλων, ώστε να αντιδρά σπασματικά, διχασμένος ανάμεσα στις καλλιτεχνικές του ανησυχίες και στο υπαλληλικό του καθήκον.

35. Με την καθιερωμένη ορολογία του Genette πρόσκειται για εξωδιηγητικό-ομιδιηγητικό αφηγητή, ενώ ο ψαράς είναι εσωδιηγητικός-αυτοδιηγητικός.

36. Το απόσπασμα: «Πέρασαν ἀκόμα τρεῖς τέσσαρες μέρες μαζευμένες [...] Μὰ ἄς ἔξακολονθήσωμε τήν ιστορία», *Γράμματα*, τόμ. Α', φυλλ. 11, δ.π., σ. 369-370.

Επισημαίνω, πάντως, ότι αυτός ο διχασμός, οι δισταγμοί και η αβέβαιη στάση του απέναντι στη γλώσσα (όπως βλέπουμε και στα γράμματα που δημοσιεύονται εδώ) αντανακλώνται καθαρά στην πεζογραφία του, καθώς η απονοία γλωσσικού προβληματισμού γίνεται ουσιαστικό μειονέκτημα και το ύφος του παρουσιάζεται γενικά πρόσχειρο, αφρόντιστο, ατημέλητο³⁷.

Με τη σημερινή προοπτική και με το ξήτημα της γλώσσας οριστικά λυμένο τα προβλήματα και οι ανησυχίες του Τραυλαντώνη φαίνονται υπερβολικά. Η Εξαδέλφη κυκλοφόρησε χωρίς να δημιουργήσει προβλήματα, αλλά και χωρίς να προκαλέσει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των κριτικών, «έπέρασε σχεδόν άπαρατήρητη», όπως έγραφε ο ίδιος με διαφαινόμενο παράπονο³⁸. Υπάρχουν, βέβαια, στο θέμα αυτό και άλλες παραμέτροι, τις οποίες ο Μεσολογγίτης συγγραφέας δεν έδειχνε να αντιλαμβάνεται στην αλληλογραφία του. Η καθυστερημένη κυκλοφορία του βιβλίου το καθιστούσε ανεπίκαιρο για κριτική στον τύπο³⁹. Ακόμη, όταν παρουσιάστηκε τελικά Η Εξαδέλφη, η χώρα μόλις είχε βγει νικηφόρα από τους Βαλκανικούς πολέμους και τα περιοδικά κατακλύζονταν από λογοτεχνικά κείμενα σχετικά με τον πόλεμο. Η αναδημοσίευση μιας παλιάς ερωτικής νουβέλας δεν προκαλούσε το ενδιαφέρον της κριτικής. Έπειτα, παρόλο που το 1913 δεν εγκρίθηκαν από τη βουλή τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του Μ. Τσιριμώκου, το γεγονός δεν προκάλεσε ανάλογης έκτασης συζητήσεις και επεισόδια.

Άλλες εκδόσεις των Γραμμάτων είχαν σαφώς μεγαλύτερη επιτυχία. Άραγε η διστακτικότητα του Τραυλαντώνη να προσφέρει άλλα έργα του για δημοσίευση στα Γράμματα οφειλόταν στο φόρο του για τις πιθανές επιπτώσεις που θα είχε αυτό στην σταδιοδρομία του, στην πολλή δουλειά η στην αυτοκριτική τροχοπέδη, επειδή θεωρούσε ότι η δημιουργία του δεν θα ήταν αρκετά καλή; Ίσως οι φόβοι του, ίσως όμως η απογοήτευση των εκδοτών για την ανταπόκριση που είχε το έργο του, καθώς και η αδυναμία του να υποστηρίξει με πράξη την ιδεατή του εικόνα συνέβαλαν τελικά ώστε η συνεργασία με τα περιοδικά να διακοπεί άδοξα.

Οστόσο, το μικρό αυτό επεισόδιο στην ιστορία των νεοελληνικών γραμμάτων θέτει ορισμένα ενδιαφέροντα ζητήματα:

1. Πόσο έχει μελετηθεί συνολικά και συγκριτικά η συνήθεια (σχεδόν ανάγκη) των Ελλήνων λογοτεχνών να «μεταφέρουν» τα έργα τους από την καθαρεύουσα στη δημοτική στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα; Πρόκειται για απλή αλλαγή της γλωσσικής μορφής ή για ουσιαστική αναδημοσίευση, που ξεπερνά τους συντακτικούς και γραμματικούς κανό-

37. Τα ελαττώματα αυτά επισημαίνει ο Τέλλος Αγρας, «Αντ. Τραυλαντώνης», *Κριτικά*, Γ'. Μορφές και κείμενα της πεζογραφίας. Φιλολογική επιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος. Εμμής, Αθήνα 1984, σ. 100-101. αντίστοιχες είναι οι παρατηρήσεις του Κ. Στεργιόπουλου, «Τραυλαντώνης ο αντιστυλίστας», *Περιδιαβάσοντας*. Τόμος Β'. Στο χώρο της παλιάς πεζογραφίας μας. Εκδόσεις «Κέδρος», Αθήνα 1986, σ. 155-156, βλ. και *Σταυροπούλου*, δ.π., σ. 416-418.

38. Βλ. παρακάτω στις Σημειώσεις του υπ' αρ. 4 γράμματος τις σχετικές κριτικές.

39. Βλ. τις Σημειώσεις του υπ' αρ. 4 γράμματος.

νες και εκτείνεται πέρα από το ύφος στην αφήγηση;⁴⁰

2. Οι λογοτέχνες- εκπαιδευτικοί της εποχής, που συνιστούν μια αρκετά μεγάλη ομάδα πόσο επηρεάζονται από τις αποφάσεις της πολιτείας; Ποιοι και πόσοι αντιδρούν στην πολιτική για την υποστήριξη της καθαρεύουσας και ποιοι υποτάσσονται έστω και με την αναβολή δημοσίευσης του έργου τους σε ένα είδος αυτολογοχρισίας;
3. Τέλος, υπάρχει το πολύ ευρύτερο ζήτημα της νεοελληνικής κριτικής που επαίνεσε ή επέκρινε έργα και συγγραφείς ανάλογα με τη γλώσσα τους με κριτήρια τα οποία δεν ήταν μόνο γλωσσικά αλλά και ιδεολογικά και οπωσδήποτε όχι αυστηρώς καλλιτεχνικά. Μήπως, λοιπόν, στην ιστορία της νεοελληνικής κριτικής και ευρύτερα στην ιστορία της λογοτεχνίας μας θα έπρεπε να ληφθεί συστηματικά υπόψη και η παράμετρος του γλωσσικού κριτηρίου με δόλο το εύρος των συνυποδηλώσεών του;

ΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Τα γράμματα του Τραυλαντώνη προς τον Κασιμάτη προέρχονται από το Αρχείο Στέφανου Πάργα που φυλάσσεται στο Ε.Λ.Ι.Α. Δημοσιεύονται εδώ με την ορθογραφία και τη στίξη του πρωτοτύπου- η μόνη αλλαγή που πραγματοποίησα είναι ότι γράφω παντού με κεφαλαίο γράμμα τη λέξη που ακολουθεί μετά από τελεία, γιατί ο Τραυλαντώνης πολλές φορές χρησιμοποιεί μικρό γράμμα. Δηλώνω, επίσης, με // την αλλαγή σελίδας. Δεν έχουν διαγραφές ή προσθήκες παρά μόνο ελάχιστες διορθώσεις γραμμάτων, ωστόσο σε ορισμένα σημεία ο γραφικός χαρακτήρας δημιουργεί προβλήματα ως προς την κατανόηση των γραφομενών. Είναι όλα χειρόγραφα, γραμμένα με μαύρο μελάνι σε παλαιού τύπου χαρτί αλληλογραφίας (εκτός από το υπ' αρ. 3), διαστάσεων 18X11 εκ. Επισημαίνω, τέλος, ότι στην καταγραφή των καταλοίπων του Τραυλαντώνη από τον Ξύδη δεν γίνεται λόγος για γράμματα που τυχόν υπήρχαν στο αρχείο του. Είναι εξίσου πιθανόν ο Τραυλαντώνης να κατέστρεψε τα γράμματα που δεχόταν ή να καταστράφηκαν από τους οικείους του ή να λανθάνουν σε ιδιωτικό αρχείο.

Για την προσφορά των γραμμάτων ευχαριστώ τον παραδειγματικό συλλέκτη κ. Μάνο Χαριτάτο και για την προθυμία της την κ. Σοφία Μπόρα.

1

Ένα δίψυλλο. Αχρονολόγητο, αλλά γραμμένο στα τέλη Φεβρουαρίου του 1911, λίγες μέρες μετά την κυκλοφορία του πρώτου τεύχους των Γραμμάτων, μετά το γράμμα του Γρυπάρη που προτείνει να τον καλέσουν για συνεργασία στις

40. Βλ. για παράδειγμα ποιες βασικές αλλαγές έκανε ο Καρκαβίτσας σε διηγήματά του: Έρη Σταυροπούλου, «Γραφές και διαγραφές» (Η προεία του Καρκαβίτσα προς την ολοκλήρωση της συλλογής Λόγια της πλώρης), Γράμματα και Τέχνες, αρ. 78, Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1996, σ. 26-34.

3.2.1911, και πριν από την έκδοση του δεύτερου τεύχους τον επόμενο μήνα. Λείπει το τέλος.

Αξιότιμε κ. Κασιμάτη.

Σᾶς εὐχαριστῶ πολύ πολύ διά τὸ τόσον κολακευτικόν γράμμα σας.

Ἐλαβον καὶ τὸ τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ σας, τὸ ὅποῖον περιέχει ἀναμφιβόλως ὕλην ἐκλεκτήν. Ἀφοῦ δέ ἔχετε τὴν καλωσύνην νά ξητῆτε καὶ τὴν πτωχήν μου κρίσιν, θά σᾶς ἐκφράσω ἕνα πόθον.

Ὄ τόπος, εἰς τὸν ὅποῖον ἐκδίδεται τὸ καλόν σας περιοδικόν θά ἡμποροῦσε νά σᾶς εὐκολύνῃ εἰς ποικιλίαν τῆς ὕλης μεγαλυτέραν. Κοντά εἰς τὰ βαθύφρονα δείγματα τῆς ὑπερβορείου λογοτεχνίας, οἱ Ἐλληνες αναγνωσται μέ πολὺ ἐνδιαφέρον θά ἐδιάβαζαν καὶ δείγματα τῆς ἀνατολικῆς ποιήσεως καὶ φιλολογίας, π.χ. τῆς Ἀραβικῆς, τῆς Περσικῆς, τῆς Τουρκικῆς. // Μεταξύ τῶν ἰδρυτῶν καὶ τῶν συνεργατῶν σας θά εὐρίσκονται ἔξι ἄπαντος κατάλληλοι μεταφρασταὶ· ἡ ἐργασία των θά ἡμείβετο μέ την εὐγνωμοσύνην τῶν ἀναγνωστῶν σας καὶ πρῶτον μέ τὴν ἴδικην μου.

Ὄ πολύτυμος καὶ ἀγαπημένος μου φίλος καὶ συνάδελφος κ. Γρυπάρης, τὸ ἄξιον ταῖοι τοῦ Παλαμᾶ μας, εἶναι κυριολεκτικῶς πνιγμένος εἰς τὴν εργασίαν. Ἐκτός τῆς σχολειακῆς, τὴν ὅποίαν ἐκτελεῖ ὡς τίμιος ὑπάλληλος, ἔχει ἀναλάβη καὶ τὴν μετάφρασιν τῆς "Πολιτείας" τοῦ Πλάτωνος, διὰ τὴν ἐκδοσιν του Φέξη· μου φαίνεται λοιπόν ἀσκοπον καὶ δλίγον σκληρόν νά τὸν πιέσωμεν καὶ διὰ νέαν ἐργα- // σίαν. Αὐτά διὰ τὸ παρόν. Ἀργότερα — καὶ εὐχόμαι εἰς τὰ "Γράμματα" μακράν ζωήν — θά τοῦ ἀποσπάσωμεν κάνεν ἀπό ἐκεῖνα τὰ ἀνάγλυφα ἀληθῶς ποιηματάκια του, μὲ τὰ ὅποια ἐπροίκησεν ἀφθονα τὴν πτωχήν καὶ καταφρονημένην τέχνην μας.

Τό "βλιστίδι" μου δέν εἰξενύρω κατά πόσον ἀξίζει νά τυπωθῇ εἰς τὸ καλόν σας περιοδικόν. Ἐγράφη, ὅταν εὐρισκόμην εἰς τὴν Ἡπείρον, ὡς δείγμα τοῦ γλωσσικοῦ ἴδιωματος, τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἔθμων τῆς Ἡπείρου. Εἶναι λοιπόν κυρίως ἔργον λαογραφικόν, δπως εἶναι καὶ οἱ "μισελέδες" μου, ἀπό τούς ὅποίους θά εἰδατε ἵσως καὶ σεῖς δημοσιευμένους εἰς τὴν "λαογρα- // φίαν". Ἐνδίδων εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς καλῆς μου φίλης Δίδος Παπᾶ, τό ἐξέθαψα καὶ τό ἀντέγραψα. Τό μόνον δέ που ἐπιθυμῶ, εἶναι νά μή χαθῇ τό χειρόγραφόν μου. Ἐάν δέ δημοσιευθῇ, παρακαλῶ πολύ νά δημοσιευθῇ συγχρόνως καὶ ἡ σημείωσις, τὴν ὅποίαν ἐπρόσθεσα εἰς τό χειρόγραφόν μου, δτι δηλ.: "ἐγράφη ὡς δείγμα τοῦ γλωσσικοῦ ἴδιωματος κλπ. τῆς Ἡπείρου". διότι ἄλλως αἱ ὑποσημειώσεις, αἱ ἐρμηνεύουσαι τάς ἐν αὐτῷ ἴδιωματικάς λέξεις, θά ἥσαν τελείως ἄποτοι.

Ἡ παρατήρησις αὕτη μέ φέρει φυσικά εἰς μίαν εξήγησιν μαζί σας, ἡ δποία ἐπρεπεν ἵσως νά προταχθῇ // [λείπει η συνέχεια]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

«Πολιτεία»: Βιβλιοθήκη Φέξη Αρχαίων Συγγραφέων. Πλάτωνος, Πολιτεία. Τόμ.

Α΄-Β΄. Μετάφρ. Ιω. Γρυπάρη. Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Φέξη, Εν Αθήναις 1911. μισελέδες: Κατά τον Τραυλαντώνη: «Μισελέδες (ό ένικδς Μισελές) όνομάζουσιν ἐν τῇ Τουρκικῇ Ἡπείρῳ τὰς συντόμους καὶ πνευματώδεις, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ φαιδρὰς διηγήσεις, τὰς ὁποίας ἐν τῇ Στερεάῃ Ἑλλάδι όνομάζουσι συνήθως Μονυραπάδες» (Α. Τραυλαντώνης, «Μισελέδες», Λαογραφία, τόμ. Α΄, τεύχ. Β΄ και Γ΄, 3.11.1909, σ. 331-340- το πρώτο από τα δύο αυτά κείμενα: «Τρεις πήχες τόπο πο στον Παράδεισο» και «Μὲ τὸ οὐσοῦν», με υπότιτλο «Ἡπειρωτικὴ παράδοσις (μισέλει) σε γλωσσικό ιδίωμα ηπειρωτικό», το ξαναδημοσίευσε στα Διηγήματα. Τόμ. Β΄. Η Κρουσταλλένια κι' ἄλλα διηγήματα. Βιβλιοπωλείον Γεωργίου Ι. Βασιλείου, Αθήναι 1922, σ. 205-208).

Δις Παπᾶ: Πρόκειται πιθανότατα για τη Δέσποινα Παππά, φίλη των Γραμμάτων, που μεσολάβησε για να δημοσιεύσει ο Μαβίλης ένα ποίημά του στο περιοδικό (βλ. το αυτόγραφο γράμμα του Μαβίλη: «Σταλμένο στη δικιά μας Δέσποινα Παππά», Γράμματα, τόμ. Β΄, φυλλ. 13-14, Απρίλιος 1913, εκτός κειμένου, καθώς και το ανέκδοτο γράμμα του Μαβίλη προς την Παππά, Κέρκυρα, 9.8.1911, δίφυλλο, Αρχείο Πάργα, Ε.Λ.Ι.Α.). Όπως φαίνεται από το Αρχείο Πάργα η ίδια είχε μεσολαβήσει για αποστολή ώλης και προς άλλους λογοτέχνες. ή σημείωσις: Η σημείωση αυτή δεν δημοσιεύτηκε στα Γράμματα· κάτω, όμως, από τον τίτλο μπήκε ο χαρακτηρισμός: «Διήγημα ηπειρωτικον».

2

Τρεις σελίδες (ένα δίφυλλο). Αχρονολόγητο, αλλά γραμμένο μία ή δύο ημέρες μετά το πρώτο.

Άξιότιμε κύριε.

Χθές ή προχθές σας ἔγραψα μακροτάτην ἐπιστολήν σχετικήν πρός τήν δημοσίευσιν τοῦ λαογραφικοῦ μου διηγήματος καί πρός το περιβόητον γλωσσικόν ζήτημα. Σήμερον ἀναγκάζομαι μετά λύπης μου νά σας παρακαλέσω νά ἀναβάλετε τήν δημοσίευσιν τοῦ "βλισιδιοῦ" ἔως ὅτου συνεννοηθῶμεν καί πάλιν.

Ἐπειτα ἀπό τήν ἔκβασιν ποῦ ἔλαβεν εἰς τήν ἐλληνικήν Βουλήν ή περί γλώσσης θιορυβώδης συζήτησις, ἔπειτα ἀπό τάς κατηγορηματικάς ἐκφράσεις τοῦ // κ. Πρωθυπουργοῦ περὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ὑπαλλήλων, ἐν μέσῳ δέ τοῦ ἀναβρασμοῦ τούτου καί τῆς κρατούσης ως ἐπί το πλεῖστον κακοθουλίας, καί ἀπλῆ παρεξήγησις τοῦ πτωχοῦ μου διηγήματος εἰμπορεῖ νά μέ βλάψῃ λίαν ούσιωδῶς. Τοῦ λοιποῦ ἄς σιγηση ή λαλέονσα παγά, διά τούς δασκάλους τούλαχιστον.

Συγγνώμην, ἀξιότιμε κύριε διά τάς ἐπανειλημμένας ἐνοχλήσεις μου. Αὕτη ἐλπίζω δτι θά εἶναι ή τελευταία.

Μετ' ἔξαιρετικῆς ἐκτιμήσεως

Α. Τραυλαντώνης

Υ.Γ. Άν ή παροῦσα ἐπιστολή // μου δέν προλάβη τήν δημοσίευσιν σᾶς παρακαλῶ νά μή θέσετε τήν ὑπογραφήν μου. Δημοσιευόμενον τό ἀτυχές μικρόν ἔργον με τό ψευδώνυμον "Κλεάνθης" τό ὅποιον φέρει ἐν τῷ χειρογράφῳ, εἰμπορεῖ νά μή ἀποβῆ ἐπιζήμιον εἰς κανένα.

idem

3

Βραχεία επιστολή με διεύθυνση παραλήπτη: Κον Γ. Γ. Κασιμάτην τελειόφοιτον τῆς Νομικῆς, ἀντιπρόσωπον τῶν "Γραμμάτων" τῆς Ἀλεξανδρείας. Εἰς Ποταμόν Εἰς Κύθηρα.

Πατήσια, 23 Ιουλίου 1912

Φῦλε κ. Κασιμάτη

Εἶναι ἀρκετές ημέρες τώρα ποῦ ἔστειλα εἰς τά "Γράμματα" ἐπισυστάσει τάς τελευταίας διορθώσεις τῆς ἀμαρτωλῆς "Ἐξαδέλφης" μου. Δέν μου ἀπάντησαν ἀπό τήν Ἀλεξάνδρειαν ἄν τά ἔλαβαν καί ἄν ἐξωφλήσαμε ἐπί τέλους. Κάμε μου τῇ χάρι τοῦ λόγου σου νά μοῦ γράψῃ δυσκλέξεις γιαύτο, ἄν δηλ.: ἐτελεώσαν ὅλα τά προκαταρκτικά καί θά ἐκδοθῇ εἰς τεῦχος καί, ἄν ἐξεδόθῃ ἡ μέλλη σε λίγο νά ἐκδοθῇ, γράψε εἰς τούς διευθύνοντας τά "Γράμματα" νά μοῦ στείλουν δσα ἀντίτυπα ἔχομε εἰπῆ, γιατί οἱ φίλοι μου μοῦ ζητοῦν, ἐπειδή ἔχουν ἔλλειψιν ἀπό χαροτί. Θύμισέ τους καί πάλι νά μή βάλουν στό ἐξώφυλλο Ἀλεξάντρεια ποῦ εἶναι τόσο σχολαστικό δσο καί τό Ἀμφιλοχικόν Ἀργος, γιά τὸν Κραβασσαρᾶ, ἀλλά Ἀλεξάνδρεια. Ό κ. Ζελίττας μούγραψε νά τοῦ εύρω ἔγω τό ράφυλλο ποῦ μοῦ ἀρέσει κλ. δπως τοῦ ἔγραψες σύ. Χριστιανέ μου, ἐρωτῶ σε ἔχε με παρηγημένον. Ἅς βάλουν δ, τι θέλουν, καί δ, τι τούς ἀρέση. Ἐχω αὐτήν τήν ἐποχή τόσες ἄλλες σκοτοῦδε! Ἀπάντησε μου δυσκλέξεις. Σέ φιλῶ Α. Τραυλαντώνης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ζελίττας: Νίκος Ζελίτας (1888-1938) γνωστός κυρίως με το ψευδώνυμο Στέφανος Πάργας, αρχικά μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του συλλόγου και της συντακτικής επιτροπής της Νέας Ζωής, κατόπιν στην εκδοτική ομάδα των Γραμμάτων και από το 1917 μόνος εκδότης και διευθυντής του περιοδικού και του ομώνυμου εκδοτικού του οίκου.

ἀρέση: Επισημαίνω τη διόρθωση του αρχικού και πιθανότατα αινθόριμητου: δ, τι τούς ἀρέσει στο γραμματικά οφθό για την εποχή ορηματικό τύπο: δ, τι τον ἀρέση (βλ. και γράμμα 4).

Αθήναι 9 Νοεμβρίου 1913

Φίλε μου κ. Κασιμάτη.

Έχω καί τό τελευταῖο σου γράμμα τῆς 30ης Οκτωβρίου.

Εἰς τό προτελευταῖο σου ἀπήντησα πρό δύο περίπου ἐβδομάδων. Σοῦ ἔγραφα δέ τότε δτὶ ἥμην σύμφωνος μαζί σου νά μή τεθῇ εἰς κυκλοφορίαν ἡ "Ἐξαδέλφη" ἀκόμη. Ως τόσο ἔμαθα δτὶ ἐστάλη εἰς τήν "Ἀκρόπολιν". Ἀπό κεῖνα δέ ποῦ μοῦ γράφεις στό τελευταῖο σου, συμπεραίνω δτὶ ἐστάλη καί εἰς τον Νουμᾶν. Καί ἀφοῦ ἔγινεν ἡ ἀρχή, τελείωσε δέ καί τό ζήτημα τῆς εἰρήνης, νομίζω δτὶ τώρα μπορεῖ νά τεθῇ εἰς κυκλοφορίαν. Σέ παρακαλῶ λοιπόν καί σέ καί τούς ἄλλους φίλους τῶν "Γραμμάτων" νά στείλετε πρῶτον ἀπό ἔνα ἀντίτυ- // πο στούς λογίους καί στίς ἐφημερίδες ποῦ σεῖς ἔχετε καλύτερά μου. Μόνον νά μή λησμονήσετε τόν Παλαμᾶ, μολονότι θά τοῦ στείλω καί γώ, τόν Ξενόπουλο, ποῦ εἶναι δύ μόνος ἀπό τούς λογίους μέ τόν ὅποιον ἔχω κάποια παληγά γνωριμία, τό Δροσίνη, ἄν θέλετε, καί τό Σακαλῆ τῆς "Νέας Ἑλλάδος" γιατί σβαλε νά μοῦ τό ζητήσουν. Τώρα γιά τόν Κουρτίδη, τό Δημητρακόπουλο — ἐπειδή τόν εἶχα συστρατιώτη — καί δποιον ἄλλον θέλετε, σᾶς ἀφήνω στή διάθεσί σας. Αύτά γιά τούς λογίους.

Ἐμένα στείλατε μου αὐτά τά πενήντα ποῦ μοῦ γράφεις δτὶ θά στείλης, ἄν καί μοῦ εἶχατε ὑποσχεθῇ περισσότερα· μά δέν πειράζει, ἐμπόριο δέν θά κάμωμε βέβαια, μόνον θά ηθελα νά // ἔχω περίσσια, γιατί πολλοί μοῦ ζητοῦν, οἱ περισσότεροι βέβαια δχι γιά νά τή διαβάσουν — ἀφοῦ δέν ἔτυχε νά γράφῃ τύποτε γιά τό Βενιέλο καί γιά τόν ἀμιορδο [;]-βέρ [;]- — ἀλλά γιατί τή ζήτησι αὐτή τή βρίσκουν κατάλληλη εἰσαγωγή στή ζήτησι κάνενός ρουσφετιοῦ. Ως τόσο θά ηθελα νά ἔχω καί ἐγώ ἔνα ἀριθμόν ἀντιτύπων.

Αύτά γιά τήν "Ἐξαδέλφη", ή ὅποια εἶχε καί τήν τιμή νά χαρακτηρισθῇ ἀπό ἔνα συνάδελφό μου ως πορνογράφημα, ή ἀμοιρη.

Τό τί ἔγραψε δό Νουμᾶς δέν ἔχειρ, γιατί δέν ἔτυχε νά τόν διαβάσω! Ἄν θέλης, σημείωσέ μου ποιό φύλλο εἶναι νά τό ἀγοράσω. Δέν ἀμφιβάλλω πῶς θά λέη γιά τή γλώσσα. Οι Χριστιανοί καί // αύτοί κατάντησαν vice versa Μιστριώτηδες.

Τώρα γιά τόν τόμο ποῦ δύνειρεύεσαι μέ τά ἔργα μου.

Μά σάν τί ἔργα ἀδελφέ μου ἐν Χριστῷ! Κάτι κουτσοδιηγήματα ποῦ ἔχω δημοσιεύση — τά περισσότερα μάλιστα γραμμένα στήν τρέχουσα καθαρεύοντα — καί ἄν ὑποθέσωμε πῶς ἀξίζουν τήν ἀνατύπωσι, ποῦ να ταῦρω; Τιγάρις ἔχω κάνε ἔνα "Παρνασσό"; Τό μοναχό ποῦ ἔχω καί μοῦ φαίνεται πῶς ἀλήθεια κάτι ἀξίζει εἶναι ή Ολυμπία, μά αὐτή δέ θά σοῦ κάνη πιστεύω. "Ἐνας φίλος μου ἔχει καί «Τό κελλί τού χτικιασμένου». Κάτι ἄλλα ποῦ, ἄν δέν μάπατά τώρα ή κρίση μου, ἵσαν ἀρκετά καλά, ἔχουν χαθῆ σέ κάτι κουτσόφυλλα // ἐπαρχιακά, δπου ἐδόθηκαν γιά νά λειψώ ἀπό τά σταυρώματα.

Ἀπό αὐτά «ἡ σημαδεμμένη» καί τό «σωστοί στό μέτρο» ητανε καλά. Ἄν ταῦρω πουθενά. Μά ποῦ! "Τά Χριστούγεννα τοῦ Ἀμερικάνου" τά εἶδες στοῦ Σκόκου; Ό Γρυπάρης μούγραψε κοπλιμέντα γιαυτό. Μά ἵσως κιαυτός γιατί τό εἶδε γραμμένο στή δημοτική.

Τέλος πάντων, χωρίς νά σου ύπόσχομαι τίποτε, θά προσπαθήσω νά μαζέψω δ, τι εύρω καί βλέποντας καί κάνοντας.

Έγώ ἀπό προχθές τό βράδυ —δόξα σοι ὁ Θεός καί Παναγιά βόηθα— ποῦ ἀπαλλάχθηκα τέλεια ἀπό τό στρατό, ἔστρωσα καί γράφω τόν "Πατέρα". Μπορεῖ καί // νά του ἀλλάξω τόν τίτλο. "Όταν τόν τελειώσω, θά σου γράψω νά ίδομε τί θέλεις νά τόν κάμης. "Ήθελα νά εύχαριστήσω καί αὐτά τά καλά παιδιά τῶν "Γραμμάτων". Έννοεῖται ποῦ δέν θέλω τώρα νά τό πάρης ἀποκοπή, δύως κάνεις συνήθως, καί νά μέρισω τά τελειώσῃ.

Γράφε μου μονάχα νά μαθαίνω πῶς πᾶν τά φιλολογικά σου δνειρά τά φιλόδοξα καί φιλόπλουτα.

Καί ώς τόσο δέξου τούς
φιλικούς μου ἀσπασμούς

Α. Τραυλαντώνης

Μήν ἀργήσῃς νά μοῦ ἀπαντήσῃς πρό πάντων γιά τήν "Εξαδέλφη". Χαιρετίσματα ἀπό τό Σικελιανό ποῦ τόν εἶχα στό λόχο μου.

Α.Τ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

νά μή τεθῇ εἰς κυκλοφορίαν ἀκόμη: αυτή η καθυστέρηση καθιστούσε το βιβλίο ανεπίκαιρο για τον τύπο. Χαρακτηριστικό είναι το γράμμα του Κύμωνα Μιχαηλίδη, διευθυντή του περιοδικού *Παναθήναια*, προς τον Τραυλαντώνη: «δεν εγράψαμε επειδή το βιβλίο είναι περσινό, και γράφουν για τα νέα βιβλία κριτική» (6.11.1913, Αρχείο Πάργα, Ε.Λ.Ι.Α.). Παρόλα αυτά, και ενώ είχε προηγηθεί απλή αναγγελία της ἔκδοσης (*Παναθήναια*, ἑτος ΙΑ', Οκτώβριος 1913, σ. 32), ο Ηλίας Βουτιερίδης ἔγραψε για την *Εξαδέλφη*: «Ο Φανῆς, τὸ λιγερὸν ψαρόποντο, ποὺ δηγεῖται στὸν συγγραφέα τὴν ἐρωτικὴν ἴστορία του —εἰδυλλιακὴ στὴν ἀρχή, τραγικὴ πολὺ στὸ τέλος— εἶναι γραμματισμένος, ἐπειδὴ ἔκαμε καὶ μαθητὴς τοῦ γυμνασίου. Γιὰ τοῦτο δῶμας χρωματίζει τὸν λόγο του μὲ ἀρκετὸ λυρισμό, πρᾶγμα ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε βέβαια νὰ τὸ ἔχῃ ἡ δημιλία ἐνὸς ἀπλοῦκον καὶ ἀσπούδαστον ψαρᾶ. Αὐτὴ ἡ κάπως καλλιεργημένη διάνοια τοῦ νέου Φανῆ, ποὺ ἡ καρδιά του —δηλαδὴ ἡ ζωή του— ἔδοκιμάστηκε σκληρὰ στὸν ἔρωτα, μπορεῖ νὰ δίνῃ κάμποσα χαρίσματα σ' ὅλη τὴ διήγησι τῆς "Εξαδέλφης" μὰ τῆς γεννάει κι' ἀρκετὰ ἐλαττώματα. Ἔνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι βέβαια καὶ οἱ συνχρήστικὲς παρεκβάσεις καὶ παρομοιώσεις ἀπὸ τὸ *Συναξάρι*, ποὺ δὲν ἔρχονται σὰν φυσικὲς στὸ στόμα τοῦ Φανῆ, ἀλλὰ σὰν ἀναξητημένες μὲ κόπο. Στὴν "Εξαδέλφη" δῶμας ζωγραφίζεται πιστὰ ἡ ψαράδικη ζωὴ τοῦ Μεσολογγιοῦ. Τὸ θαλασσινὸ ἄρωμα ξεφεύγει πολλὲς φορὲς δυνατὸ ἀπό τὶς σελίδες τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Τραυλαντώνη. Καὶ ἵσα-ἵσα αὐτὰ τὰ προτερόγυμματα μᾶς κάνονται νὰ βλέπουμε μεγαλύτερα τὰ ἐλαττώματα καὶ κάποια ἄλλα γνωρίσματα τῆς τεχνοτροπίας τοῦ παλιοῦ καιροῦ —"Ήταν μελαγχολικὸς σὰν λόγιος — ἥταν ὡρα γιὰ φεμβασμοὺς κτλ."— Ακόμη καὶ ἡ ἀπροσεξία στὸ μεταχείρισμα τῆς γλώσσας ξημιώνει ἀρκετὰ τὴν

"Εξαδέλφη". Μ' ὅσο τώρα τελευταῖα ὁ κ. Τραυλαντώνης θέλησε νὰ ἐπιδιορθώσῃ τὸ διήγημά του καὶ νὰ τοῦ φέξῃ κάτι πιὸ σύμφωνο μὲ τὴν πρόσοδο, ποὺ σημειώνει τὸ διήγημα στὴ σημερινὴ λογοτεχνία μᾶς, πάντα φαίνεται ὅτι ἡ "Εξαδέλφη" γράφηκε σὲ παλαιότερη ἐποχῇ. Αὐτὸ δῆμος δὲ θὰ πῆ ὅτι χάνει τίποτε ἀπὸ τὴν ἀξία της. Ὑσως μάλιστα νὰ εἴχε περισσότερη ἀξία, ἀν δὲν γινόταν ἡ ἐπιδιόρθωσις. Ο Φανῆς στὴ διήγησί του δὲν ζωγραφίζει καὶ πολὺ καλὰ τὸν ἑαυτόν του μᾶς δίνει ὅμως τέλεια τὴν εἰκόνα τῆς ἔξαδέλφης του τῆς Νέννως, τοῦ θηλυκοῦ ποὺ αἰώνια εἶναι γεμάτο ἀγάπη καὶ σκληράδα». (Παναθήναια, ἔτος ΙΔ', Νοέμβριος 1913, σ. 91-92).

«Ἀκρόπολις»: Δεν βρέθηκε καμιά κριτική στην εφημερίδα για την «Εξαδέλφη».

«Νουμᾶς»: «Ἐνα δυνατό, δόλοξώντανο, Ἐλληνικώτατο δῆγημα, ποὺ ἔστηλιγεται μέσα στοῦ Μεσολογγιοῦ τὴ λιμνοθάλασσα, στὰ ιβάρια "τῆς ξακουστῆς λίμνης τοῦ Μεσολογγιοῦ, ποὺ τὴν ἐλίπαναν τ' Ἀράπικα κουφάρια, καὶ τραγούδησε τοὺς καημούς της ὁ Παλαμᾶς". Εἰδυλλιακὸ μὰ καὶ παθητικὸ μαζὶ τὸ δῆγημα τοῦ κ. Τραυλαντώνη, σὲ δημοτική, δυστυχῶς ποῦ καὶ ποῦ ἀκανόνιστη, γλώσσα γραμμένο, ἀξίζει νὰ διαβαστεῖ ὅχι μόνο γιατὶ μᾶς δίνει μιὰ δυνατόχωμη ξουγραφιὰ τῆς λιμνοθάλασσας καὶ τῆς ψαράδικης ζωῆς, μὰ καὶ γιὰ τὴν οὐσία του, γ' αὐτὴν δηλ. τὴ δήγηση, ποὺ τόσο φυσικὰ κι ἀβίαστα πλέκεται γύρω σὲ μιὰ ιστορία συγκινητικώτατη». ([Ανωνύμως], «Νέα βιβλία», Ο Νουμᾶς, ἔτος ΙΑ', αρ. 512, 19.10.1913, σ. 181).

πᾶς θά λέη: Είναι χαρακτηριστική η ευδιάκριτη διόρθωση του αρχικού λέει σε λέη (βλ. καὶ το υπ' αρ. γράμμα 3).

Ξενόπουλος: Το 1902 του είχε γράψει επαινετική κριτική για τη «Διετή Θητεία»: Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Το Δεκαπενθήμερον. Φιλολογική Ζωή. Τα νέα βιβλία του "Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων"», Παναθήναια, ἔτος Γ', 30.11.1902, σ. 116-117.

Σακαλῆς: Δεν μπόρεσα να βρω στοιχεία για το πρόσωπο αυτό.

«Νέα Ελλάς»: Ο Άριστος Καμπάνης ἔγραψε στην εφημ.: «Μίαν ἀνατύπωσιν παλαιοῦ διηγήματος τοῦ κ. Τραυλαντώνη, τῆς "Εξαδέλφης" γεμάτου ἀπὸ ἥθωραφικὴν δύναμιν καὶ δραματικὸν ἐνδιαφέρον ἔκαμαν ἐπίσης τὰ "Γράμματα" κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο» («Το φιλολογικόν 1913», 1.1.1914).

Κουρτίδης: Αριστοτέλης Κουρτίδης, παιδαγωγός καὶ συγγραφέας.

Δημητρακόπουλος: Ο δημοσιογράφος καὶ λογοτέχνης Πολύβιος Δημητρακόπουλος.

τά πενήντα ἀντίτυπα: Ο Κασιμάτης αρκετά νωρίτερα είχε επισημάνει στον Πάρογα να τα στείλει (γράμμα στις 16.8.1913, Αρχείο Πάρογα, Ε.Λ.Ι.Α.)

ἄμοιρο-βέη: Οι δύο λέξεις είναι δυσανάγνωστες. Θεωρῶ ὅτι αναφέρεται στον Εμβέρο βέη (1882-1922). Τούρκο στρατηγός από τους ηγέτες της κίνησης των Νεοτύρκων, για τον οποίο είχε διαδοθεί τότε ὅτι είχε σκοτωθεί από τον Νααμπή πασά. βλ. [Ανωνύμως], «Διάδοσις περὶ του θανάτου του Ενβέρο βέη», Ακρόπολις, 28.10.1913.

Πορνογράφημα: Δεν είναι γνωστό από ποιον προέρχεται αυτός ο χαρακτηρισμός κι αν αφορά στην πρώτη ή τη δεύτερη δημοσίευση της «Εξαδέλφης».

«Παρνασσός»: Πιθανότατα υπονοεί ότι δεν έχει κρατήσει τα τεύχη του περιοδικού, όπου είχε δημοσιεύσει παλαιότερα διηγήματά του.

«Ολυμπία»: Δημοσιεύτηκε στο περ. *Εθνική Αγωγή*, αρ. 18, 15.9.1900, σ. 277-282.

«Τό κελλί τοῦ χτικιασμένου»: Δημοσιεύτηκε στο περ. *Παρνασσός*, αρ. 8, Απρίλιος 1893, σ. 577-586.

κάτι κοντσόφυλλα ἐπαρχιακά: Από την καταγραφή του Ξύδη δεν προκύπτουν συνεργασίες του σε επαρχιακά ἐντυπα παρά μόνο μία στην εφημ. *Νεολόγος Πατρών* (1911) και μία στο *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον* της Ελ. Σβορώνου (1913), ἐντυπα που δεν δικαιολογούν αυτό το χαρακτηρισμό.

«ἡ σημαδεμένη» καὶ τὸ «σωστοί στό μέτρο»: Είναι ἀγνωστο αν είχαν δημοσιευτεί ως το 1913.

«Τά Χριστούγεννα τοῦ Αμερικάνου»: το διήγημα δημοσιεύτηκε στο *Εθνικόν Ημερολόγιον* του ἑτούς 1913 του Κωνστ. Φ. Σκόκου, σ. 305-316.

ἀπαλλάχθηκα τέλεια ἀπό τό στρατό: Ο Τραυλαντώνης είχε υπηρετήσει στους Βαλκανικούς πολέμους ως ἔφεδρος υπολοχαγός από τις 18 Σεπτεμβρίου 1912 ως τις 2 Σεπτεμβρίου 1913.

«Πατέρας»: στα κατάλοιπά του σύμφωνα με τον Ξύδη («Χειρόγραφα...», δ.π., σ. 1008) σώζεται διήγημα με αυτό τον τίτλο σε 120 σελίδες τετραδίου και με ημερομηνία 23 Δεκεμβρίου 1912, που δεν συμφωνεί βέβαια με την ημερομηνία του γράμματος· πιθανόν ο Τραυλαντώνης αναφέρεται σε νεότερη γραφή.

Σικελιανός: ἀγνωστο γιατί ενώ αναφέρεται ονομαστικά στους λογίους και λογοτέχνες που θέλει να σταλεί το βιβλίο του, δεν προτείνει και τον Σικελιανό, φίλο και συνεργάτη των Γραμμάτων και δικό του γνωστό. Μήπως πίστευε ότι τα ενδιαφέροντα του νεαρού ποιητή ήταν προς εντελώς άλλες κατευθύνσεις από την ηθογραφική πεζογραφία του; Ο Σικελιανός, πάντως, πολλά χρόνια αργότερα θυμόταν με αγάπη τον «ἄγιο καὶ γλυκύτατο Τραυλαντώνη» («Από τα τελευταία χρόνια του Παλαμά», *Πεζός λόγος. Δ'* (1940-1944). Φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης. Ικαρος, Αθήνα, 1983, σ. 60).

Τρεις σελίδες (ένα δίφυλλο).

Φύλε κ. Κασιμάτη

Ἐλαβα δλας τάς ἐπιστολάς σας καὶ σᾶς εὐχαριστῶ πολύ γιά τήν πρός ἐμέ ἀγάπη σας καὶ ἐκτίμησί σας.

Σᾶς ἐπιστρέφω τάποσπάσματα τῆς "Νέας Ἐλλάδος" καὶ τοῦ "Νουμᾶ".

Τό γράμμα τοῦ Γρυπάρη θά τό στείλω, ἀφοῦ μάθω σήμερα τή διεύθυνσί του.

Γιά τά δημοσιεύματα ποῦ μοῦ ζητεῖτε δέν είναι τώρα κατάλληλος καιρός. Ὄχι μόνον ἔχω // πολλή δουλειά καὶ ὡρα δέν μοῦ μένει γιά ἐργασία δημιουργική,

αλλά καί αἱ περιστάσεις δέν ἐπιτρέπουν τώρα τέτοια πράγματα.

Τί διάβολο! σεῖς αὐτοῦ κάτω δέν ἐπήρατε εἰδῆσι για τά νέα μας ἐκπαιδευτικά σχέδια; ἡ ἐλησμονήσατε τη στενή φανατική ἀντίληψι ποῦ ἔχουν γιά τή δημιουργική ἐργασία ὅλοι ἐδῶ οἱ σπουδαῖοι, ἐκεῖνοι δηλ: ἀπό τούς όποιους ἔξαρταται ἡ θέσις μου.

Ποιός εἶναι αὐτός ὁ Στέφανος Δάφνης ποῦ γράφει μέ τόση // μοχθηρία; Εἶναι ἐκεῖνος ὁ Ζωγιόπουλος ὁ σᾶν νά ποῦμε ποιητής;

Ἀηδιάζω καί βαρύνομαι νά σοῦ γράψω τάς ἐνοχλήσεις καί τούς κινδύνους ἀκόμη ποῦ μοῦ ἐγέννησεν ἡ ἀνατύπωσις τῆς "Ἐξαδέλφης". Ἰσως καμμιά φορά τά ποῦμε προφορικῶς. Εὐτύχημα εἶναι πῶς ἐπέρασε σχεδόν ἀπαρατήρητη.

Χαιρετισμούς είς τούς φίλους μας

σέ φιλῶ

Α. Τραυλαντώνης

"Η "Εστία"

(τό βιβλιοπωλεῖο δηλ:)

ἔλαβε μόνον 40

ἀντίτυπα· σύ μοῦ γράφεις 50.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

τάποσπάσματα: Πρόκειται πιθανότατα για τις σύντομες κριτικές στα δύο αυτά ἐντυπα (βλ. γράμμα υπ' αρ. 4).

Τό γράμμα τοῦ Γρυπάρη: Ο Γρυπάρης ίσως να μην είχε επιστρέψει ακόμη στην Ελλάδα από τη διετή παραμονή του στο εξωτερικό.

ἔχω πολλή δουλειά: Ο Τραυλαντώνης ως μέλος του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου για τη Δημοτική Εκπαίδευση θα είχε πιθανότατα μεγαλύτερο φόρτο εργασίας και λόγω των προσπαθειών του υπουργού Παιδείας για την αναμισθφωση της εκπαίδευσης.

τά νέα μας ἐκπαιδευτικά σχέδια: Πρόκειται για τα νομοχέδια που υπέβαλε στη βουλή το Νοέμβριο του 1913 ο υπουργός Παιδείας Ιω. Τσιριώκος.

Στέφανος Δάφνης: ψευδώνυμο του ποιητή και θεατρικού συγγραφέα Θρασύβουλου Ζωιόπουλου.